

Хмельницький національний університет
Факультет міжнародних відносин і права

Кафедра міжнародної комунікації та політології

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

ФАКТОР АРКТИКИ В СУЧАСНІЙ ГЕОПОЛІТИЦІ

Галузь знань 29 – Міжнародні відносини

Спеціальність 291 – Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії

Освітня програма – Країнознавство

НОМЕР ЗАЛКОВКИ ШИФР 291

Виконала: здобувачка групи МВКм-20-1 _____ В. С. Очеретна

підпис, дата

ініціали, прізвище

Керівник: д. і. н., професор _____

М. П. Олійник

підпис, дата

ініціали, прізвище

«До захисту допустити»

в. о. завідувача кафедри _____

О. А. Посвістак

підпис, дата

ініціали, прізвище

2021

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет міжнародних відносин і права
 Кафедра міжнародної комунікації та політології
 Рівень вищої освіти: другий (магістерський)
 Галузь знань: 29 «Міжнародні відносини»
 Спеціальність: 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії»
 Освітня програма: Країнознавство

ЗАТВЕРДЖУЮ

В. о. завідувача кафедри
 міжнародної комунікації та політології
 _____ О. А. Посвістак

«__» _____ 20__ р.

ЗАВДАННЯ

НА ДИПЛОМНУ РОБОТУ СТУДЕНТА

Очеретній Вікторії Сергіївні

1. Тема роботи «Фактор Арктики в сучасній геополітиці» затверджена наказом по університету від 25.08.2021 р. № 102
2. Строк подання студентом роботи на кафедру 13.12.2021 р.
3. Вихідні дані до роботи: матеріали інформаційно-аналітичних центрів, наукових статей, доповідей, міжнародних організацій, статистичні звіти, публікації в ЗМІ, Інтернет, періодичні видання, виступи провідних лідерів суспільної думки.
4. Працюючи над темою, студентці потрібно розробити наступні питання:
 1. з'ясувати стан наукового розроблення досліджуваної проблеми та визначити проблемні та дискусійні питання;
 2. розглянути міжнародно-правову базу розвитку міжнародних відносин в Арктиці;
 3. оцінити вплив глобального потепління та його економічне значення в регіоні;
 4. проаналізувати діяльність Російської Федерації в Арктиці та реакцію на неї провідних акторів міжнародних відносин;
 5. прослідкувати політику арктичних держав в контексті загострення відносин з РФ;
 6. визначити основні поля зіткнення арктичних держав;
 7. виявити підсумки політики арктичних держав в Арктиці.

5. Дата видачі завдання «02» вересня 2020 р.

Керівник _____ М.П.Олійник

Завдання прийняла до виконання _____ В. С. Очеретна

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН ВИКОНАННЯ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ

Назва етапу виконання ДР	Термін виконання етапу роботи	Примітка
1. Вибір теми і складання бібліографії	10.09.2021	
2. Вивчення стану проблеми за темою «Фактор Арктики в сучасній геополітиці», висвітлення її в науковій літературі, нормативних документах, мережі Інтернет.	21.09.2021	
3. Збір фактичного матеріалу.	05.10.2021	
4. Уточнення мети, завдань і обґрунтування концепції роботи.	12.10.2021	
5. Вибір методів аналізу матеріалів. Попереднє формулювання гіпотез, припущень тощо.	26.10.2021	
6. Обробка зібраного матеріалу.	10.11.2021	
7. Виявлення тенденцій, схем розвитку проблемної ситуації, прогнозування та формулювання підходів до розв'язання проблеми.	16.11.2021	
8. Підготовка тексту та основної частини роботи. Формулювання висновків за розділами.	01.12.2021	
9. Здача роботи на кафедрі	13.12.2021	
10. Підготовка тексту виступу, презентації та передзахист роботи	21.12.2021	

Студент - дипломник _____ Очеретна В. С.
(підпис) (прізвище, ініціали)

Науковий керівник роботи _____ Олійник М. П.
(підпис) (прізвище, ініціали)

АНОТАЦІЯ

на магістерську роботу Очеретної Вікторії Сергіївни

(підпис, прізвище, ім'я та по-батькові)

Тема роботи «Фактор Арктики в сучасній геополітиці»

Спеціальність 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії»

Кафедра міжнародної комунікації та політології

Науковий керівник: д. іст. наук, проф. Олійник М.П.

м. Хмельницький, 2021 р.

Дипломна робота виконана на ___ с., з яких ___ с. основного тексту, містить список використаних джерел, що складається із ___ найменувань.

У магістерській роботі досліджено економічні, кліматичні геополітичні чинники, які спричинили зростання арктичного питання у світі; проаналізовано основні причини зростання ролі Арктики та перебіг подій в регіоні; продемонстровано складну палітру міждержавних відносин в Арктиці.

У першому розділі розкрито теоретико-методичні основи дослідження; розглянуто участь міжнародних організацій та форумів у формуванні та регулюванні відносин на Півночі та проведено ретроспективний огляд міжнародних процесів в Арктиці.

У другому розділі досліджуються кліматичні зміни в Арктиці та основні економічні наслідки для країн. Особливу увагу приділено розкриттю питання російської арктичної політики. Розглянуто питання активної мілітаризації в порівняно мирному регіоні.

У третьому розділі досліджується міжнародний вимір арктичного питання; розглядаються участь регіональних акторів, тобто арктичних держав, а також міжнародних гравців.

Ключові слова: Арктика, Росія, США, Канада, арктичні країни, зміна клімату, природні ресурси, Північний морський шлях, Данія, Швеція, Фінляндія, Ісландія, Норвегія, Китай, мілітаризація.

ABSTRACT

of the Master's Thesis by OcheretnaViktoriia
(name, surname)

The topic of the work: The Arctic factor in modern geopolitics.

Specialty 291 «International relations, public communications and regional studios»

Department of international communication and political science

Research manager: candidate of historical sciences, professor Oliinyk Mykola.
Khmelnyskyi, 2021

The Master's Thesis contains __ pages, __ of which is body text, list of reference link consists of ___ references.

The master's thesis examines the economic and climatic geopolitical factors that led to the growth of the Arctic issue in the world; the main reasons for the growing role of the Arctic and the course of events in the region are analyzed; demonstrated a complex palette of international relations in the Arctic.

The first section reveals the theoretical and methodological foundations of the study; the participation of international organizations and forums in the formation and regulation of relations in the North was considered and a retrospective review of international processes in the Arctic was conducted.

The second section examines climate change in the Arctic and the main economic implications for countries. Particular attention is paid to the disclosure of Russia's Arctic policy. The issue of active militarization in a relatively peaceful region is considered.

The third section examines the international dimension of the Arctic issue; the participation of regional actors, such as Arctic states, as well as international players are considered.

Key words: Arctic, Russia, USA, Canada, Arctic countries, climate change, natural resources, Northern Sea Route, Denmark, Sweden, Finland, Iceland, Norway, China, militarization.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
1 МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ СТАТУСУ АРКТИКИ.....	12
1.1 Міжнародно-законодавча база.....	12
1.2 Діяльність Арктичної Ради	18
1.3 Геополітичні інтереси СРСР в Арктиці.....	22
2 ГЕОПОЛІТИЧНІ ІНТЕРЕСИ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ В АРКТИЦІ	30
2.1 Вплив зміни клімату на діяльність в Арктиці.....	30
2.2 Арктика в геополітичній стратегії РФ.....	33
2.3 Мілітаризація Арктики.....	45
3 ПРОТИДІЯ ПРОВІДНИХ АКТОРІВ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН ТА АРКТИЧНИХ ДЕРЖАВ ПОЛІТИЦІ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ В АРКТИЦІ .	52
3.1 Арктична політика США, Канади, Данії та Норвегії	52
3.2 Інтереси Фінляндії, Швеції та Ісландії в Арктиці.....	60
3.3 Геополітика КНР щодо Арктики	64
ВИСНОВКИ	69
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	75
ДОДАТКИ	81

ВСТУП

Актуальність дослідження. На початку XXI століття однією з найважливіших геополітичних проблем стають міжнародні відносини довкола Арктики. Це зумовлено цілою низкою факторів. Насамперед, регіон є потенційним джерелом природних ресурсів та комунікаційним простором. Територія є об'єктом управління арктичних держав та є предметом регулювання міжнародного права.

Внаслідок глобального потепління у світі підвищується інтерес до територій, які раніше були важкодоступними у зв'язку з погодними умовами. За останні роки активно проводиться розвідка надр Арктики, які багаті на родовища різноманітних корисних копалин, особливо енергоносіїв. До того ж, води цього регіону стають доступними все більше часу протягом року для будь-яких видів економічної діяльності.

Як відомо під терміном «Арктика» розуміють геополітичний, соціально-економічний, соціокультурний, етнічний простір навколо Північного полюса. Відповідно до норм сучасного міжнародного права, ця територія перебуває під управлінням арктичних та приарктичних держав. До арктичного регіону відносять вісім держав: Росія, США, Данія, Канада, Швеція, Норвегія, Фінляндія, Ісландія. Зазначимо, що зі зміною природно-кліматичних умов і перспективою нових можливостей між державами регіону загострилося суперництво за доступ до Арктичних ресурсів. Конкуренція з кожним роком стає більш жорстокою. Крім того все більше країн прагнуть взяти участь у розподілі ресурсів.

Але не лише боротьбою за ресурси зумовлена актуалізація. Світ стає уважніший до проблем, пов'язаних зі зміною клімату. Це і забруднення екосистем, відповідно екологічні проблеми, танення льодового покриву, що є актуально для Арктики і для всього світу в цілому. Відтак, переплетіння зазначених чинників і зумовлює перетворення Арктики у вагомий чинник

геополітики та в арену боротьби провідних акторів сучасних міжнародних відносин.

Отже, унікальне географічне положення та величезні запаси природних ресурсів підвищують значення Арктики та призводять до зіткнення інтересів провідних держав світу, які не завжди беруть до уваги корінні інтереси арктичних держав, кожна з яких має власне бачення розвитку та вирішення проблем регіону. Зазначимо, що одну з найрадикальніших позицій в зазначеній боротьбі займає Російська Федерація. Саме цим і зумовлений вибір теми даного кваліфікаційного дослідження.

Об'єктом дослідження є Арктика як територія формування міждержавних відносин на тлі зіткнення інтересів арктичних держав.

Предметом дослідження є сучасні геополітичні та економічні інтереси арктичних держав та їх політика в Арктиці.

Мета кваліфікаційної роботи полягає в тому, щоб на основі репрезентативної бази та досягнень історіографії проаналізувати та об'єктивно оцінити передумови формування, сучасний стан і перспективи розвитку міжнародних відносин в Арктиці.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких завдань:

1. Розглянути міжнародно-правову базу розвитку міжнародних відносин в Арктиці;
2. Оцінити вплив глобального потепління та його економічне значення в регіоні;
3. Описати діяльність Російської Федерації в Арктиці, основні напрямки співпраці, залучення інших країн;
4. Прослідкувати політику арктичних держав в контексті загострення відносин з РФ;
5. Визначити основні поля зіткнення арктичних держав.

Хронологічні рамки: з 1996 – дата створення Арктичної ради, до якої ввійшли всі арктичні держави до травня 2021 року – коли Росія прийняла

двохрічний термін головування в Арктичній раді. В тексті присутня ретроспекція в часи Другої світової та Холодної війни.

Ступінь наукової розробки теми. Джерельна база дослідження ґрунтується на офіційних різноманітних джерелах: книги, статті, веб-сайти, офіційні видання. Більшість згаданих робіт були отримані в Інтернеті, переважно українською, англійською та російською мовами. Велика кількість документів, на які посилаюся є відносно недавніми, завдяки орієнтації на сьогодення, але необхідні історичні аспекти враховано для формування цілісної картини.

Джерельна база дослідження ґрунтується на працях зарубіжних та вітчизняних авторів. Проблемами міжнародних відносин в Арктиці займався Huebert R. [55], Russel B. [60] та Axworthy T. [52]. В дослідженнях цих авторів можна простежити причини та сучасний процес зміни клімату у світі, особливо, в Арктиці та негативний вплив даного явища. Savage L. [61] у своїх статтях досліджує тему мирного співіснування в Арктиці. Богуславская А. [11] у своїй роботі висвітлює проблему боротьби за ресурси регіону, схожу проблему – конфлікти в Арктиці, описує Лабецкая К. [25] Автор книжок та статей про підводні човни, військові морські операції Sutton H. I. [62] у своїх публікаціях також торкається теми мілітаризації Росією Арктики. Тренін Б. [43], Кречетніков [23], Баранник А. [9] описують та досліджують теми російської політики в Арктиці та її відносини з Китаєм.

В українській історіографії дуже мало досліджень, які б описували міжнародні відносини в Арктиці. Але, серед авторів деяких цінних досліджень варто відзначити Аксьонова П. [2], Єлезаров [15], та Ребкало [35], які намагались комплексно оцінити ситуацію в регіоні. Російську присутність та амбіцій в Арктиці досліджували Мезенцев О. [27] та Заблоцький В. [16]. Юристи-міжнародники Яшна Н.[47] та Павко Я. [32] у своїх наукових роботах висвітлили теми проблеми міжнародно-правового регулювання арктичного регіону. Цікавий інформативний матеріал можна знайти у працях експерта з політики арктичних держав Панчака О. [33], який досліджує політику Данії,

Канади, Швеції, Фінляндії в контексті міжнародних відносин довкола Арктики. Політику та стратегію НАТО в арктичному регіоні у своїх наукових працях досліджує Шейко Ю.[46].

Методи дослідження. Кваліфікаційна робота базується на принципах об'єктивності, історизму та системності, що дозволило забезпечити комплексний її характер. Відповідно до мети та визначених завдань у кваліфікаційній роботі застосовано загальнонаукові (аналіз, синтез, індукція та дедукція, історичний та системний метод) та спеціальні(порівняльний, історичний, структурний) методи дослідження.

Застосування порівняльного методу дозволило прослідкувати основні відмінності в інтересах провідних акторів міжнародних відносин в Арктиці в певний період.

Історичний метод дав змогу дослідити стан розвитку міжнародної ситуації в певні періоди. Даний метод використовувався на всіх етапах дослідження.

Метод системного аналізу дав змогу розглянути різні фактори та складові як цілісну систему, одиниці якої певною мірою взаємодіють загально впливаючи на стан міжнародних відносин в регіоні. Структурний метод дозволяє вивчити загально систему відносин, що склалась між країнами в певний час та за певних умов.

На теоретичному рівні для комплексного дослідження зібраних фактів, вироблення думок, понять, висновків використовувались методи абстрагування, ідеалізації, логічні методи схожості, відмінності.

Методи дедукції та індукції, аналізу та синтезу допомогли провести логічні причинно-наслідкові зв'язки між певними подіями та сформулювати певні думки стосовно впливу цих подій на ситуацію в Арктиці.

Наукова новизна полягає в комплексному вивченні міжнародних відносин в Арктиці в зазначений період між РФ, США, Канадою, Данією, Норвегією, Ісландією, Швецією, Фінляндією та КНР як приклад співпраці з

неарктичною державою. Удосконалено висновки про Арктику як регіон територіальних претензій та зіткнення геополітичних стратегій.

Практична значимість роботи. Матеріали роботи можна застосовувати в навчальному процесі, а також в науковій роботі, зокрема при підготовці статей за даною темою чи виступів на конференції.

Апробація дослідження. Основні положення та висновки роботи обговорено на засіданні кафедри міжнародної комунікації та політології Хмельницького національного університету, а також оприлюднено на засіданні студентського наукового гуртка «Молодь і світ», міжнародній науково-практичній конференції «Суспільні науки сьогодні: постулати минулого і сучасні теорії» (1-2 жовтня 2021 р.). Основні положення кваліфікаційної роботи викладені в статті: «Фактор Арктики в геостратегії РФ», *Суспільні науки сьогодні: постулати минулого і сучасні теорії: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Дніпро, 1–2 жовтня 2021 року). Дніпро: НО «Відкрите суспільство», 2021. С. 79-84.

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, дев'ять підрозділів, висновків, списку використаної літератури та додатків.

1 МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ СТАТУСУ АРКТИКИ

1.1 Міжнародно-законодавча база

Існує декілька визначень щодо Арктичного регіону, які по різному описують територію, або навіть охоплюють дещо відмінні ділянки на карті. Це пов'язано зі зміною клімату і таненням льодовиків. Дискусії щодо визначення Арктики можуть використовувати різні пояснення, і варто мати на увазі, що визначення, використане в одному питанні, може відрізняються від тих, що використовуються в інших. В перекладі з грецької термін «Арктика» означає «ведмідь», або ж «північний», тобто за сузір'ям Великої Ведмедиці – це північний полярний регіон Землі.

Найпоширеніше визначення Арктики описує регіон як сухопутну та морську зону на північ від Полярного кола в межах 66° 33 хв. північної широти, включає окраїни материків Євразії та Північної Америки, майже весь Північний Льодовитий океан з островами, за винятком прибережних островів Норвегії, а також прилеглі частини Атлантичного і Тихого океанів. Визначення Полярного кола включає найпівнічнішу третину Аляски, а також Чукотське море, яке відокремлює цю частину Аляски від Росії і води виключної економічної зони на північ від Аляски. Площа Арктики сягає близько 21 млн кв. км [15]. Різняться також і думки, де проходить межа Арктики. Існує думка, що Арктика обмежується Полярним колом, а це 66-а широта. Є думка, що це південні береги північних морів, зона танення вічної мерзлоти. У правовому міжнародному плані це поняття має декілька позначень [17].

За деякими дослідженнями в Арктиці проживає близько чотирьох мільйонів людей, або приблизно 0,05% населення планети. З них близько двох мільйонів мешкає в на території Росії [49]. За даними іншого джерела, яке охоплює та описує більшу територію Арктики, тут проживає близько десяти мільйонів людей, з них приблизно сім мільйонів проживає в Російській частині Арктичного регіону [64].

Вісім країн мають територію на північ від Полярного кола. Це США (територія Аляски), Канада, Росія, Норвегія, Данія (завдяки Гренландії), Фінляндія, Швеція та Ісландія. Ці країни часто називають Арктичними державами. П'ять з них, США, Канада, Росія, Норвегія та Данія мають материкові узбережжя в Арктиці. Як арктичні країни, вони є державами-членами Арктичної ради. Зазначимо, що відповідно до протяжності берегової лінії п'яти прибережних держав та на основі «секторальної теорії» було визначено сектор морського простору протяжністю від сухопутної території держави до точки – Північного полюсу [15].

Приклад секторального поділу Арктики наведено в Додатку А [11].

На думку одного з прибічників секторальної теорії, англійського юриста-міжнародника Ч. Хайда, сутність даної теорії полягає в обґрунтуванні права прибережних арктичних країн встановлювати кордони полярних володінь у секторах [32]. Аналізуючи міжнародно-правові норми Конвенції ООН з морського права, фахівці наголошують, що Конвенція ООН 1982 р. хоча і не скасовує секторальний принцип позначення статусу територій в Арктиці, але і не підтверджує його. Відповідно до цієї Конвенції арктичні держави мають право на розробку надр в межах належної їм виключної економічної зони та континентального шельфу, незважаючи на те, що ці райони регіону не входять до складу їх державних кордонів. Разом з тим, зацікавлені держави не можуть претендувати на суверенітет над зоною далі від континентального шельфу – вона повинна бути міжнародною, тобто відкритим морем, в якому згідно з міжнародним правом всі держави світу мають право на вільне судноплавство, свободу рибальства і наукових досліджень.

Історичні інтереси в даному регіоні мають три країни: Фінляндія, Швеція та Ісландія. Фінляндія втратила вихід в Північний Льодовитий океан з передачею Радянському Союзу району Печенги (Петсамо).

За оцінками експертів в Арктиці містяться значні родовища природних ресурсів, 10-13 % нерозвіданих запасів світової нафти та 30 % – газу. Крім того це також значні запаси нікелю, вугілля, фосфатів, дорогоцінних металів,

урану[17]. Детально розглянути карту потенційних запасів природних ресурсів можна в Додатку Б.[65].

Відповідно до положень міжнародного права, Північний полюс чи регіон Північного Льодовитого океану не належить жодній країні. П'ять арктичних держав обмежуються виключно економічною зоною в 200 морських миль (приблизно 370 км), прилеглою до їх узбережжя. Проте Конвенція ООН з морського права 1982 р. дозволила в деяких випадках збільшувати територію континентального шельфу до 350 миль. Таким чином величезна кількість корисних копалин можуть опинитися під юрисдикцією арктичних держав.

Правовий статус Арктики формувався протягом довгого часу і продовжує формуватись до тепер. Сьогодні правовий режим Арктики базується на нормах міжнародного права, міжнародних договорах, та на нормах національного законодавства приарктичних держав. Конвенція ООН з морського права з точки зору застосування її принципів має чи не найбільшу вагу в регулюванні відносин щодо питань регіону. Найбільшу увагу в Арктиці зараз привертають питанням статусу виключних морських економічних зон та можливості їхнього розширення згідно геологічних особливостей структури континентального шельфу. Ініціатива з такого розширення може бути запропонована протягом десяти років після ратифікації документу. Норвегія, РФ, Канада та Данія наділені таким правом. Варто зауважити, що США досі не ратифікували цю конвенцію, хоча й дотримуються її норм.

З метою координації зусиль та вирішення спірних питань в Арктичному регіоні виключно шляхом переговорів і розвитку співробітництва в найважливіших сферах у 2008 році Данія, Норвегія, Канада, США та РФ підписали Іюліссатську декларацію. Важливим полем для переговорів слугує формат «Арктичної п'ятірки», призначений для врегулювання найбільш актуальних спірних питань. Щодо ідей, які обговорюються може бути визначення територіальних кордонів в регіоні та забезпечення екологічних стандартів при видобутку ресурсів.

Іншим важливим елементом міжнародних відносин в Арктиці являється Арктична рада, яка слугує майданчиком для вирішення важливих різноманітних суперечок в регіоні. Повноправними членами цієї міжнародної організації є країни, які мають території в Арктиці: Канада, Данія, Фінляндія, Норвегія, Швеція, Ісландія, США та Російська Федерація. Сьогодні її роль поступово збільшується, про що свідчить бажання провідних держав світу долучитися до її роботи в статусі спостерігачів.

З точки зору безпекової сфери в регіоні представлений проєкт Північної оборонної співпраці (NORDEF), який об'єднує країни Північної Європи (Данія – з Фарерськими островами та Гренландією, Норвегія, Швеція, Фінляндія, Ісландія). Варто зазначити, що він не є військово-політичним союзом, а лише платформою для поглиблення співпраці між країнами-учасницями [17].

Кожна країна-учасник Арктичної ради крім міжнародного законодавства розвиває ще й власну державну політику та стратегію. Королівство Данія має національні інтереси в Арктиці, оскільки їй належить Гренландія та Фарерські острови. Тому, було прийнято нормативний акт «Данія, Гренландія і Фарерські острови: Стратегія Королівства Данія в Арктиці на 2011–2020 роки». У ньому було визначено основні напрямки діяльності Данії в Арктиці. Основи арктичної політики Ісландії затверджені Альтингом (парламентом), містять такі позиції: забезпечити вплив Ісландії на розвиток регіону; опора на Конвенцію ООН в розв'язанні проблем, які виникають в Арктиці, та багато інших питань. У Канаді було затверджено Арктичну й Північну рамкову програму, у якій сформульовано загальні засади освоєння макрорегіону. Ключовими аспектами є зміцнення міжнародного порядку в Арктиці, розширення взаємодії з арктичними й іншими державами. Арктична стратегія Королівства Норвегії забезпечується комплексом нормативно-організаційних заходів, спрямованих на сталий, безпечний розвиток регіону на довгостроковий період. Уряд Норвегії затвердив «Арктичну стратегію Норвегії: між геополітикою та соціальним розвитком». Її основною ідеєю є приведення північної території країни до стану

найрозвиненішого регіону. Російська Федерація не залишає без уваги підконтрольну Арктичну територію. Стратегія розвитку арктичної зони включає контроль за станом екології, ефективне використання ресурсів Півночі, та багато інших, детальніше про них в наступному розділі. У Законі США «Про дослідження і політику в Арктиці» сформульовано ідеї підтримки національної безпеки в північних районах; захист навколишнього середовища і його збереження; сталий економічний розвиток регіону, і також багато інших. Фінляндія виступає за створення безпечних умов у регіоні; охорону навколишнього середовища; розвиток економіки та інфраструктури на Півночі. Королівство Швеція підтримує політику тих держав, які вважають Арктику регіоном виключно з безпечним рівнем міжнародної напруги. Тому Швеція виступає за економічно стабільний розвиток Арктики та ефективну розробку біоресурсів моря [35].

Принцип суверенної рівності держав є найголовнішим принципом міжнародного права та основою формування базису міжнародно-правового режиму в будь-якому регіоні, включаючи і Арктику. Саме тому, слід враховувати цей принцип при проведенні делімітації морських просторів в районі Північного Льодовитого океану. Варто зважати на те, що суверенні права та цілісність державної території арктичної держави не повинні бути порушені при вирішенні питань щодо юрисдикції кожної країни стосовно просторів Арктики. Адже в Арктичному регіоні суверенітет держав щодо морських просторів є однією з головних проблем. Відповідно, реалізація принципу суверенної рівності багато в чому залежить від змісту норм міжнародного морського права. Потрібно також враховувати і інші основоположні принципи міжнародного права. Принцип сумлінного виконання міжнародних зобов'язань є гарантом реалізації всіх інших принципів [1].

Принцип мирного вирішення міжнародних спорів і принцип незастосування сили або погрози силою також реалізовані в ряді міжнародних договорів про нерозповсюдження ядерної зброї, скорочення озброєнь та роззброєння, заборону і знищення хімічної, біологічної та інших видів зброї

масового ураження, які підписані в тому числі арктичними державами і, відповідно, повинні бути також застосовані стосовно Арктичного регіону [21].

Щодо морських районів Арктики, навіть тих, які постійно покриті льодами, то тут діють правові режими, встановлені нормами міжнародного морського права, що визначають статус і режим морських просторів (внутрішні води, територіальне море, виключна морська економічна зона, континентальний шельф, відкрите море). Але складність вирішення питання стосовно правового режиму Північного Льодовитого океану і прибережних арктичних морів зумовлена різними підходами до визначення цієї ділянки. З одного боку, Північний Льодовитий океан являє собою крижану поверхню, тому може розглядатись як особливий вид державної території п'яти прилеглих країн, які поділили океан на «сектори». Всі землі й острови, які входять в межі сектору входять до складу державної території та підпорядковуються під закони цієї держави. А з іншого боку, згідно з Конвенції ООН, океан можна розглядати як відкрите море, яке є надбанням всього людства і регулюється вже чітко визначеними законами. Варто також зауважити, що між арктичними державами не укладено ще жодної угоди, яка могла б визначити права держав на дно Північного Льодовитого океану. Це і пояснює різницю підходів арктичних держав у застосуванні міжнародно-правових і внутрішньодержавних актів для вирішення міждержавних суперечок, що дедалі збільшуються, щодо питання використання просторів і ресурсів Арктики [15].

Відповідно до Конвенції Організації Об'єднаних Націй з морського права, більшість ресурсів Арктики та доступних на сьогодні арктичні судноплавні маршрути перебувають під винятковим контролем прибережних арктичних держав. Регіональні суб'єкти також домінують в управлінні Арктикою, оскільки неарктичні держави не наділені правом голосувати на міжнародних форумах, тим самим не мають можливості вирішувати регіональні спори.

Дослідження міжнародного права та угод, які стосуються Арктики за останні роки поглиблюється. Цьому є багато причин, наведених в даній роботі. Це і зміна клімату, і економічні фактори, які створюють попит для забезпечення

порядку і безпеки в регіоні. Але в наш час існують невирішені питання окреслення зовнішніх кордонів деяких країн за межею 200 морських миль. І така невизначеність на сьогодні є результатом не повністю сформованих міжнародних норм для регулювання регіоном.

Узагальнюючи можна відзначити те, що найближчим часом міжнародні норми, що регламентують використання морських просторів Арктики можуть бути переглянуті з огляду на претензії арктичних держав. Правовий режим, внутрішніх вод, територіального моря, виключної морської економічної зони, континентального шельфу потрібно залишити без змін, як визначено в Конвенції ООН з морського права 1982 р. Що стосується Арктичних просторів за межами зазначених зон, то тут варто впровадити аналогію району морського дна. Ще одним важливим фактором є стандартизація норм національних законодавств відповідно до норм міжнародного права.

1.2 Діяльність Арктичної Ради

В Північному регіоні планети на сьогоднішній день простежуються політичні, соціально-економічні, екологічні, науково-дослідні та воєнно-стратегічні проблеми. Вирішення цих проблем можливе лише за умови активного міжнародного співробітництва. Тобто потрібна структура, яка б щоденно займалась нагальними проблемами Арктики. Цією структурою стала Арктична рада, яка створена з метою сприяння співпраці держав у сфері охорони навколишнього середовища та забезпечення сталого розвитку регіону.

У вересні 1996 року в місті Оттава (Канада) вісім арктичних держав підписали Декларацію про заснування Арктичної ради [13]. На сьогоднішній день важливими механізмами співпраці між державами з питань Арктичного регіону є міжнародний форум «Арктичний круг» (Ісландія), Рада Баренцевого/Євроарктичного регіону. Арктичний круг – це щорічний форум на якому збираються представники бізнесу, політики, експерти, представники корінних народів Арктики для обговорення важливих питань стосовно розвитку

регіону. Це не політичний форум, але правові проблеми також розглядаються. Одним з найголовніших питань форуму залишається соціально-економічний розвиток регіону. Рада Баренцевого\Євроарктичного регіону також займається охороною довкілля, культурою регіону, соціальними питаннями, сферою туризму, науки. Але, мабуть, найголовнішою формою кооперації є саме Арктична рада.

Ще 1989 р. Данія, Ісландія, Канада, Норвегія, РФ, США, Фінляндія та Швеція в м. Рованіемі домовилися щодо конференції міністрів держав з охорони навколишнього середовища в Арктиці. Планом конференції було прийняття основоположних міжнародних екологічних норм, а також спільну програму природоохоронних дій. Ця зустріч започаткувала політико-правовий процес із назвою «процес Рованіемі», під час якого 1991 р. вісім держав прийняли Стратегію охорони навколишнього середовища Арктики. Це був початок створення Арктичної ради. В Стратегії держави визнавали важливість екосистем Арктики і необхідність розширення знань про забруднення і його вплив на середовище в регіоні [40]. Окремі положення Стратегії були імplementовані в національне законодавство держав-учасниць. А вже 1993 р. Держави підписали Декларацію про навколишнє середовище і розвиток в Арктиці, в якій підтвердили зобов'язання займатися охороною навколишнього середовища регіону [30].

Згідно Декларації, метою Арктичної ради є:

1. Пошук способів організації співробітництва та взаємодії між арктичними державами з питань Арктики, із залученням корінних народів. Передусім розгляд питань збереження і розвиток навколишнього середовища.

2. Координація і нагляд в рамках Стратегії охорони навколишнього середовища Арктики. Програми захисту і збереження флори і фауни, а також морського середовища.

3. Визначення сфери, на яку поширюється Програма сталого розвитку, її контроль.

4. Збирання і поширення інформації щодо арктичних питань [13].

Арктична рада є провідними міжнародним форумом для вирішення питань Арктики. Його установчий документ – Оттавська декларація від 19 вересня 1996 р. Це є спільна декларація (не договір), підписана представниками восьми арктичних держав. Арктична рада це не міжнародна організація на основі спільного договору, а як було вказано вище, це швидше форум, де рішення приймаються на основі консенсусу, повторюючи мирний та кооперативний характер Арктичного регіону.

На додаток до восьми держав-членів ради, до структури міжнародного форуму входять шість організацій, які представляють корінні народи Арктики, 13 неарктичних держав, 13 міжурядових і міжпарламентських організацій і 12 організацій, які були затверджені в якості спостерігачів. Радою затверджене дворічне головування, яке чергується серед восьми держав-членів. Сполучені Штати перебували на посаді голови з 24 квітня 2015 року по 11 травня 2017 року. У травні 2021 року головування було перенесено з Ісландії до Росії.

Найвищим органом Арктичної ради є сесії міністрів закордонних справ держав-членів і відбуваються вони один раз на два роки в державі головування. Рекомендації Арктичної ради не мають юридичної сили, але мають політичну вагу. Статус «постійних учасників» в раді отримали організації корінних етносів: Алеутська міжнародна асоціація, Арктична рада атабасків, Міжнародна рада гвічинів, Рада саамів, та інші. Окрім членів ради та учасників, як згадувалось вище, статус спостерігачів мають універсальні, міжпарламентські та міжурядові організації, та 13 країн. При ухваленні рішення про долучення до ряду спостерігачів, Арктична рада перевіряє цілий ряд критеріїв. Основними з них є визнання суверенітету та суверенних прав держав-членів у Північному полярному регіоні, інтерес до Арктики та передача досвіду роботи Арктичної ради. В рамках ради створено 6 груп, які відповідають за різні напрями діяльності, в основному це збереження навколишнього середовища, вчасне реагування на виклики та сталий розвиток. Арктична рада не займається питаннями воєнної безпеки. До складу груп входять експерти, дослідники,

представники галузевих міністерств та державних установ. Цільові групи працюють до вирішення певного завдання.

Згідно Кругу Повноважень Секретаріату Арктичної ради виконує такі функції:

- Адміністративна та організаційна: організація і обслуговування зустрічей; обмін доповідями між Секретаріатом і арктичними державами, Постійними учасниками, Робочими групами і Цільовими групами, іншими допоміжними органами і Спостерігачами; допомога голові в складанні документів засідання, включаючи фінальні звіти; надання послуг Постійним учасникам і Робочим групам; листування; архівування документів.

- Комунікаційна складова включає: ведення веб-сторінки Арктичної ради; сприяння і підвищення якості та доступності інформації про діяльність ради; запис, ведення та публікація, в разі необхідності, звітів Арктичної ради [48].

За час існування Арктичної ради було прийнято багато важливих документів, які мають значний вплив на становлення та розвиток співробітництва держав у регіоні, в основному у сфері захисту навколишнього середовища. Одним з таких є Рамковий документ зі сталого розвитку підписаний в м. Барроу 2000 року. Документ є основою співробітництва держав з екологічних питань в Північному регіоні [45].

У 2019 році Арктична рада вперше не змогла прийняти підсумкову декларацію через розбіжності поглядів стосовно трактування державами необхідності протидії зміні клімату, а також дотримання положень Паризької угоди 2015 р. Проти виступили США [8].

З початку роботи Арктичної ради варто відмітити багато позитивних тенденцій. Це і різноманітність питань для обговорення, коло цих питань розширюється з кожним роком. В рамках Арктичної ради було прийнято міжнародний договір – Угода про співробітництво в авіаційному та морському просторі 2011 року, а також Угоду про співробітництво у сфері готовності та реагування на забруднення моря нафтою в Арктиці 2013 року. Варто відзначити і посилення Арктичної ради у фінансових та організаційних питаннях.

Створено Постійний секретаріат, затверджено Положення про секретаріат, а також обов'язки директора і персоналу, розроблено і затверджено фінансові правила. Важливим є те, що членство в Арктичній раді дає змогу державам довести свій арктичний статус і брати активну участь в регіональному співробітництві. Проте негативною тенденцією є те, що за час діяльності Арктичної ради не помічаються досягнення у вирішенні важливих суперечок у Північному регіоні. Це пов'язано з тим, що національні арктичні стратегії та пріоритети в багатьох питаннях розходяться. Тому питання, які доведеться вирішувати можуть стати занадто важкими для такого форуму як Арктична рада. Адже її рішення не мають обов'язкової юридичної сили.

Як бачимо, з кожним роком Рада розширяється, це говорить про підвищення її впливу на важливі питання. Тому в найближчі роки очікуємо, що між країнами пройдуть дебати стосовно питання – чи варто, щоб Арктична рада стала форумом для вирішення питань, пов'язаних також з мілітаризацією, природними ресурсами та торговими шляхами. Тому недооцінювати значення Арктичної ради не варто. Рада має потенційні можливості для удосконалення роботи в регіоні шляхом гармонізації національних законодавств.

1.3 Геополітичні інтереси СРСР в Арктиці

Як згадувалось вище приарктичними державами виступають США, РФ, Данія, Норвегія, Канада. На цей статус претендують також Ісландія, Швеція та Фінляндія. Міжнародного договору, який би регулював діяльність в Арктиці на даний момент немає, територія регулюється національними законодавствами кожної з країн. Відповідно, кожна з країн має свої претензії на діяльність в потенційно вигідному регіоні. Боротьба за Арктику почалась ще в ХХ ст. В цей період приарктичні держави почали заявляти свої права на Арктичні території до Північного полюса.

А ще в 1820-1824 роках експедиція під керівництвом Фердинанда Врангеля і Федора Матюшкина обстежила узбережжя Північного Льодовитого

океану від гирла річки Колими до Колючинської губи на Чукотці. У ці ж роки полярний дослідник Федір Літке склав картографічний опис архіпелагу Нова Земля. У 1873 році австро-угорської експедицією був відкритий архіпелаг Земля Франца-Йосипа, який в 1914 році був проголошений російською територією. У 1878-1879 роках відбулася експедиція шведського дослідника барона Нільса Норденшельда, профінансована спільно шведським урядом, шведськими і російськими підприємцями. Їй вперше в історії вдалося пройти Північним морським шляхом і вийти через Берингову протоку в Тихий океан. З кінця ХІХ століття активізувалося заселення російської частини Арктики. У 1870-х роках архангельські губернатори організували переселення на острови архіпелагу Нова Земля для постійного проживання. Було заплановано будівництво порту на Кольському півострові, а також будівництво залізничного шляху. У 1900-1902 роках Імператорською Академією наук була споряджена Російська полярна експедиція на чолі з бароном Едуардом Толлі і лейтенантом флоту Олександром Колчаком. Було проведено дослідження Новосибірських островів, на карту Арктики нанесли близько двохсот нових географічних назв. У 1913-1915 роках гідрографічна експедиція під керівництвом Бориса Вилькицкого відкрила архіпелаг Північна Земля, а потім зробила перше в історії плавання Північним морським шляхом з Владивостока до Архангельська. А вже в 1919 році було створено Комітет Північного морського шляху для організації морського перевезення в Арктиці. У 1920-1930-х роках в СРСР була розгорнута широка програма заходів з вивчення і освоєння Північного регіону [18].

15 квітня 1926 року було прийнято постанову Центрального Виконавчого Комітету СРСР, згідно з яким територією Радянського Союзу було проголошено всі землі й острови між меридіанами $32^{\circ} 4'35''$ східної довготи і $168^{\circ} 49'30''$ західної довготи, які розташовані в Північному Льодовитому океані на північ від узбережжя СРСР і до Північного полюса [34].

В 1932 році було створено Головне управління Північного морського шляху, яке займалось народно-господарським освоєнням Арктики і

забезпеченням судноплавства по Північному морському шляху від Білого моря до Берингової протоки. Крім того, управління займалось розвідкою корисних копалин в Арктиці. У 1937 році радянські льотчики вперше здійснили переліт через Північний полюс. У тому ж році була організована перша дрейфуюча наукова станція «Північний полюс». Згодом такі станції працювали в Центральній Арктиці до 1991 року (програма діяла також у 2003-2015 роках).

У 1930-1940-і роки в СРСР почалося активне заселення і промислове освоєння Арктики, в тому числі з використанням праці політв'язнів. Тоді ж в арктичних районах Західного Сибіру були відкриті перші великі запаси нафти і газу [18].

З початком Другої світової війни старші командири Північного флоту усвідомили важливість захисту Північного морського шляху від ворожих сил. Зміцнення поспішно зводили на Канін-Носі, ЮгорськійКулі, мисі Бажання та в інших місцях. Радянський Союз потребував велику кількість військового спорядження. Хоча лєвова частина товарів доставлялась через східну частину Росії, одним з ефективних маршрутів був через морський шлях в два далєких північних російських порти – Мурманськ і Архангельськ.

Більшість країн припинили обмін метеорологічними даними після початку Другої світової війни. Дані про наближення циклонів, систем низького і високого тиску, швидкості вітру і течії стали державною таємницею, оскільки погодні умови могли полегшити або ускладнити бойові дії за участю літаків, військових кораблів і техніки [57].

Історії відомі деякі події Другої світової війни в російській частині Арктики, вченим також довелося відбивати наступ. Для прикладу, радянські полярники на мисі Бажання, що на Новій Землі відбили наступ з моря. З початком війни для станції було доставлено обладнання, а також 45-мм гармату з боєприпасами. І хоча регіон завдяки клімату був природною перешкодою для наступу з Півночі, оборонятись, все ж, довелося. Мис Бажання був зручним місцем для спостереження за пересуванням противника. Його 40-ка метрова прірва служила природною фортецею і дозволяла спостерігати за наближенням

кораблів і стріляти з землі і дерев'яних бункерів. Згідно з архівними записами, 25 серпня 1942 року екіпаж станції відправив радіоповідомлення, в якому повідомлялося про атаку німецького підводного човна, який обстрілює об'єкт. Проте, противник не очікував, що метеорологи зможуть нанести удар у відповідь. Полярникам, врешті-решт, вдалося відбити пошкоджений підводний човен. Частина оборонних укріплень мису Бажання збереглася до наших днів. Полярну станцію відремонтували і вона пропрацювала ще до 1996 року [57].

За останні роки правління Сталіна СРСР почав проявляти великий, проте таємний інтерес до Арктики. На Чукотці і Камчатці великими темпами будувалися військові бази. Проектувалися гігантські транспортні субмарини, здатні доставити під льодом до берегів США і Канади до батальйону морських піхотинців або кілька бойових машин. Робота радянських дрейфуючих станцій «Північний полюс» до 1957 року була секретною і її головним завданням було оцінка можливості створення льодових аеродромів для бомбардувальників. У 1970-х і на початку 1980-х років радянські підводні човни регулярно плавали в Північному Льодовитому океані та навіть спливали на Полюсі, проламуючи міцним корпусами товстий лід. Робилося це не заради фотографування чи дослідження, а для того, щоб продемонструвати американцям здатність здійснити ракетний пуск. США, зі свого боку, ще в роки Другої світової війни розгорнули військову активність в Гренландії, розмістивши там станції повітряного спостереження [23].

Приполярна Арктика була зоною стратегічного протистояння під час Холодної війни. Це був сильно мілітаризований і політично чутливий регіон. Для Радянського Союзу Кольський півострів був єдиним цілорічним незамерзаючим портом в європейській частині Союзу. З цього порту Північний флот мав вихід до Атлантичного океану і приховані під крижаною шапкою Арктики, підводні човни становили основу радянської можливості наносити удар. Цей потенціал був додатково посилений радянським нарощуванням військово-морської могутності з початку 1960-х років.

Арктичні води та повітряний простір були важливі також і для Америки. Важливим завданням для США був захист морського сполучення між Америкою та Європою. Ще під час Другої світової війни між США та Данією було погоджено право на вільне переміщення та військові опорні пункти в Гренландії. У переглянutoму договорі 1951 р. бази НАТО були обмежені певними областями. Під час Холодної війни Гренландія відігравала важливу роль. Наприклад, в містечку Туле знаходиться американська база з величезним радаром, який слідкує за Арктичними просторами на випадок ракетного удару. Це найпівнічніша військова база Америки [26]. Поступово в регіоні були розроблені та застосовані все новіші системи нагляду. Два силові блоки збирали розвідувальні дані і заявляли про себе по всьому полярного басейну.

В основі арктичної мілітаризації часів Холодної війни лежить географічна близькість радянського і американського розташування. Відповідно, постала можливість розширити військову присутність недалеко від кордону опонента. Ці дві умови перетворили один з мирних регіонів на геостратегічний. І хоча Арктика не була важливим питанням розбіжності інтересів двох наддержав, саме використання військової сили в Арктиці придало території важливого геополітичного значення. І СРСР, і Сполучені Штати в силу географічного положення та існуючих на той час технологій розміщували потужну зброю в арктичному регіоні або поруч з ним. Зокрема, російські засоби ядерного стримування переважно розташовані в Арктиці. Згодом радянські ракетні війська були додатково розміщені на півночі. У той же час американці також розробили бомбардувальники дальньої дії, щоб мати можливість атакувати радянські точки, пролітаючи над Арктикою. Вони теж розмістили свої міжконтинентальні балістичні ракети для ведення вогню над Арктикою. Обидві сторони також розробили системи спостереження, які дозволили б їм отримувати попередження про атаки з іншого боку. Таким чином, протягом Холодної війни Арктика стала одним з найбільш мілітаризованих регіонів світу [55].

Із закінченням Холодної війни багато спостерігачів прийшли до висновку, що припинення напруженості між СРСР і США покладе край стратегічному значенню Арктики. Були зроблені важливі зусилля з питань скорочення багатьох ядерних стратегічних сил і значного скорочення розгортання звичайних збройних сил в регіоні не тільки СРСР і США, але і більшістю північних союзників по НАТО, таких як Канада, Норвегія і Данія.

Сполучені Штати і Росія усвідомивши наслідки нарощування ядерного потенціалу почали домовлятися про усунення центрального значення ядерної зброї. Відбулося це в 1990-х роках в рамках ряду угод про скорочення ядерної зброї. Найбільш важливими з них були Договір про скорочення стратегічних наступальних озброєнь (СНО-1) (і переговори по запропонованим СНО-2 і СНО-3) і Угода про військово-екологічне співробітництво в Арктиці (АМЕС). Договір СНО-1 окреслював значне скорочення кількості ядерних стратегічних і тактичних озброєнь. У той же час АМЕС представляла собою спільну угоду між Росією, США, Норвегією (а потім і Великобританією) про виведення з експлуатації великої кількості колишніх радянських атомних підводних човнів. Хоча ці програми були успішними в скороченні кількості ядерних боєприпасів і ракет-носіїв з Арктики, країни все ж притримувались політики ядерного стримування. Велика частина російського Північного флоту та пов'язаних з ним авіаційних засобів мала неналежний стан. Але Москва ніколи всерйоз не розглядала політику денуклеаризації або ліквідації своїх підводних засобів ядерного стримування. Америка також скоротила частину сил, що базувались на Алясці та вели політику скорочення ядерного потенціалу в цьому регіоні, відповідно до договору. Вони також внесли значний вклад відповідно до Угоди про військово-екологічне співробітництво в Арктиці для надання допомоги Росії у виведенні з експлуатації старих атомних підводних човнів. Основою американської політики залишалось ядерне стримування в будь-якому регіоні світу [55].

Отже, можна сказати, що багато проблем Арктики мають циркумполярний характер. Тобто це регіон, в якому зіткнулися материки,

океани, народи, інтереси та непрості завдання. До того ж, міжнародне співробітництво не базується лише на одному універсальному міжнародному договорі. Правовий режим відносин довкола Арктики базується міжнародному праві, внутрішньому праві. Дані чинники пересікаються, створюючи відносини та управління в Арктиці багатограним та досить складним. Тому і в їх вирішенні значну роль має відігравати міжнародна кооперація. Цей напрямок співпраці почав розвиватися з 1990-х років минулого століття. Холодна війна в цей час перестала бути визначальним чинником розвитку міжнародних відносин в Арктиці, до того ж, з'явилися умови для налагодження діалогу між країнами, які мають кордони в районі північного полюсу. Тому вже в 1996 році було створено міжнародний форум – Арктична рада, який займався екологічними проблемами Арктики. В процесі міждержавної кооперації коло питань, які вирішуються в Арктичній раді розширилось, але питаннями безпеки не розглядаються до цього часу. Міжнародний форум несе виключно мирні цілі. Держави були стурбовані тим, що довгий час Радянський Союз здійснював викиди в Північний Льодовиковий океан радіоактивних та інших матеріалів, які є загрозою для життя людини та навколишнього середовища. Промислова діяльність інших арктичних країн складала не меншу загрозу. Проведені в той час наукові дослідження показали наявність в Арктиці аномально високу кількість органічних забруднювачів, які знаходились у воді, повітрі та кризі. Перш за все, така неконтрольована діяльність загрожувала життю та здоров'ю корінних народів, котрі добували собі їжу переважно в океані. Проте вже наприкінці 1980-х – початку 1990-х років ХХ ст. радянське, а потім вже російське керівництво охоче йшло на діалог в стосовно цього питання, було вирішено розробити механізми для вирішення даних проблем [60]. Тому було підписано низку міжнародних угод для встановлення чітких механізмів регулювання відносин між державами в Арктиці. Дані угоди регулюють в основному екологічні питання, в той час як економічні залишаються відкритими, що призводить до певної невизначеності, яка тягне за собою низку

проблем що в своїй сукупності перетворюють Арктику на регіон геополітичних змагань.

2 ГЕОПОЛІТИЧНІ ІНТЕРЕСИ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ В АРКТИЦІ

2.1 Вплив зміни клімату на діяльність в Арктиці

Питання глобальної зміни клімату вже стало одним із найнагальніших питань людства. Останні три роки, відповідно до даних Всесвітньої метеорологічної організації, були найтеплішими роками в історії їх спостереження. Наслідки таких кліматичних змін є непередбачувані та небезпечні. Погодні катаклізми, різкі зміни погоди, паводки, повені, сильні вітри, зливи і дощі, град, посухи ставлять під загрозу не лише екологію, а й економіку світу. Арктика нагрівається в два рази швидше, ніж інші території світу.

Історично склалося так, що більша частина поверхні Північного Льодовитого океану завжди залишалася покритою льодом цілий рік. Навколо такого ядра круглорічного льоду була смуга сезонного льоду, який щозими замерзав і танув щоліта. Арктичний крижаний покрив досягає максимальної протяжності в березні і мінімальної – у вересні. Відповідно до даних Національного центру даних про лід і сніг 16 вересня 2021 року морський крижаний покрив досяг свого річного мінімуму. Площа Північного Льодовитого океану, де концентрація морського льоду становила не менше 15 відсотків, зараз на 1,5 мільйона квадратних кілометрів нижче середнього показника за 1981-2010 роки [56]. На думку директора Центру Марка Серреза, таке катастрофічне танення льоду сталося в результаті підвищення температури та масштабних лісових пожеж у світі. «Це був божевільний рік (2020) на Півночі, з морським льодом на майже рекордно низькому рівні ... хвилі спеки в Сибіру і масивні лісові пожежі. 2020 рік – є знаком оклику в зв'язку з тенденцією до зниження протяжності арктичного морського льоду. Ми рухаємося до сезонного вільного від льоду Північного Льодовитого океану, і цей рік – ще один цвях в труну ». [50].

Супутникові дані підтверджують постійний спад льоду. З моменту початку безперервного супутникового контролю в листопаді 1978 р. дані показують тенденцію до постійного танення льоду влітку і меншому утворенню нового льоду взимку. Крім того, мерзлий ґрунт в Арктиці, відомий як вічна мерзлота, нагрівається, і в багатьох регіонах – відтає.

Кліматичні зміни в арктичному регіоні важливі, тому що Арктика діє як «холодильник» для решти світу, який допомагає охолодити планету. Таким чином, зміни клімату Арктики можуть вплинути на клімат по всьому світі. Дослідники говорять, що зміни в Арктиці викликають занепокоєння, тому що вони можуть привести до ефекту зворотного зв'язку, який приведе до подальшого потепління. Наприклад, коли влітку тане білий морський лід, відкриваються ділянки темної відкритої води, яка може поглинати більше тепла від сонця. Це тепло допомагає розтопити ще більше льоду. Так запускається незворотній процес. Вічна мерзлота також може бути залучена в зворотний зв'язок. У міру танення вічної мерзлоти замерзлі в землі рослини і тварини починають розкладатися. Коли вони розпадаються, вони виділяють вуглекислий газ і метан в атмосферу, що може сприяти подальшому потеплінню. Тобто, органічні речовини також стають небезпечними викидами. Змінюється також і рослинність Арктики, це також впливає на яскравість поверхні, що, в свою чергу, впливає на потепління. В міру того як арктична атмосфера нагрівається, вона може утримувати більше водяної пари, яка є важливим парниковим газом [54]. Лісові пожежі також залишили свій слід. Літом 2019 року вони спустошили частину Арктики. Хоча пожежі в цьому регіоні влітку можуть бути, проте, високі температури та сильний вітер зробили їх масштабними.

Помітно, що сніг і лід тануть із постійно зростаючою швидкістю. Це впливає як на місцеві екосистеми, так і на глобальну кліматичну систему. Це сприяє підвищенню рівня моря і, найбільш ймовірно, спровокує екстремальні температурні явища за межами Арктики. За останнє сторіччя рівень води в морях піднявся на 8-10 см. За прогнозами, танення арктичного льоду

прискорить підйом рівня моря. За оцінками деяких експертів, до 2100 року рівень води у Світовому океані підніметься, приблизно, на 55 см, що призведе до затоплення великих прибережних міст і деяких малих острівних країн, що призведе до постійних незліченних руйнувань [63].

Наслідки зміни клімату в Арктиці відчуються в високих широтах і за їх межами – з глобальними екологічними, економічними та соціальними наслідками. Для людей і тварин, які живуть в унікальному середовищі Арктики, зміна клімату – це не дискусія, це вже повсякденна реальність.

Однак, не лише кліматичні зміни та їх наслідки цікавлять експертів в Арктиці. Танення льоду полегшує освоєння природних ресурсів. Як повідомляє Геологічна служба США, у звільнених від льоду територіях знаходиться 13% нерозвіданих запасів нафти та 30% нерозвіданих запасів природного газу. За даними служби, потенційні запаси нафти складають 90 млрд. барелів, газу – 47,3 трлн. м³ [52]. Величезні газові родовища знаходяться біля берегів Аляски та Сибіру [58].

Отож, арктичний шельф може стати важливим джерелом вуглеводнів. Як вже зазначалось вище, окрім вуглеводневої сировини, Арктика багата на поклади руд, металів. Велика частка біоресурсів також знаходиться в регіоні [61]. В міру того як лід відступає, більші території відкриваються для експлуатації. Економіка прибережних арктичних країн у великій мірі залежить від ресурсів морів та океану, в тому числі біоресурсів. Захисники природи Арктики стурбовані наслідками рибальства та браконьєрства в раніше недоступних районах. Тому багато з них вже закликають створювати заповідні зони, які були б повністю закриті для промислового рибальства. Але поки що це питання не вирішене і залишається проблемою. Окрім того, стрімкими темпами в регіоні розвивається сфера туризму. До прикладу, в Гренландії туризм розвинений на такому ж рівні як і рибальство, особливо круїзний туризм. Люди зі всього світу прибувають в регіон для того, щоб побачити величезні айсберги, які скоро можуть зникнути.

Отже, зміна клімату цікавить приарктичні держави і в економічному значенні. Доступ до ресурсів, які можуть ще на довгий час забезпечити арктичними країнами економічну та політичну стабільність з кожним роком покращується. І дивлячись на всі проблеми пов'язані зі зміною клімату, економічні вигоди, все ж, існують і країни продовжуватимуть ними користуватись. Також Арктика є надзвичайно важливим регіоном і для Росії. Адже, значна частка ВВП країни залежить від видобутку і експорту газу та нафти, а видобуваються вуглеводні в основному в Арктичному регіоні. На даний час Росія лідирує в освоєнні Арктики як по ресурсах, так і по інфраструктурі. РФ має найбільший криголамний флот у світі. Більше того, Північний морський шлях проходить через російську частину Арктики. Тому з врахуванням потепління, очевидно, розробляються плани з відкриття нового маршруту через Арктику. В минулому Північний шлях був доступний лише декілька місяців на рік, з липня до листопаду. Але внаслідок глобального потепління кількість льоду в регіоні зменшується і сезон судноплавства збільшується. Наприклад, у 2020-2021 р. танкер пройшов через Арктичне море в травні 2020 р., інший повернувся в лютому 2021 р. Тобто, зменшення кількості криги дає можливість використовувати ще одну ланку шляху з Азії до Європи, заощаджуючи при цьому час, в середньому до двох тижнів.

2.2 Арктика в геополітичній стратегії РФ

Арктика відіграє важливу роль у геостратегічних планах Кремля. Через суворий клімат довгий час Арктика була в периферії міжнародних відносин. Із потеплінням і таненням льодовиків, інтерес до території збільшується. Арктика стає одним із важливих елементів геостратегічної політики арктичних країн. В даному підрозділі розглянемо політику Росії в регіоні.

Відповідно до Арктичної політики Росії, «відкриття» Арктики несе, як мінімум, декілька загроз для держави. Це, по-перше, танення льоду привертає увагу неарктичних країн, не лише в питаннях екології чи зміни клімату, а й в

питаннях участі в економічних та транспортних проектах й також в управлінні регіоном. Вже зараз звучать вимоги стосовно зміни існуючої сьогодні системи секторального поділу, за яким управлінням регіону займаються арктичні держави. Дана обставина загострює міжнародну конкуренцію, що є зовсім не вигідно для Росії, адже вона володіє значною частиною території. По-друге, «відкриття» Арктики призводить до того, що регіон перестає бути природним буфером між великими державами, наприклад між США, Росією і ще одним потенційним гравцем Китаєм. Відповідно посилюється мілітаризація регіону, що загрожує економічному розвитку не лише РФ, а й всіх арктичних держав, а також стримує міжнародне співробітництво у важливих для Арктики питаннях. І по-третє, «відкриття» Арктики створює загрозу для нинішнього міжнародно-правового режиму в питанні судноплавства в регіоні. Відповідно до Конвенції ООН з морського права 1982 р. арктичні країни мають виключні права на судноплавство в межах виключної економічної зони (200 морських миль), і мають право контролювати судноплавство на «своїй» території. Країни-учасниці, включаючи Росію, цим правом користуються і в силу стратегічного значення Арктики для безпеки та економічного розвитку країни Москва розглядає збереження свого контролю над судноплавством уздовж своїх арктичних територій, включаючи Північний морський шлях, як питання національної безпеки [4, с. 5]. Враховуючи те, що значна частина російської території знаходиться в Арктичній частині, то для Москви питання національної безпеки в даному регіоні є одним із основних факторів геостратегічної політики.

Арктика також відіграє важливу роль в економічних та воєнно-стратегічних цілях Росії. Загалом політику РФ в даному регіоні в пострадянський період можна поділити на декілька етапів.

Перший етап розпочався з 1991 року зі створення комісії з питань Арктики, яку переформатували з радянської комісії з питань Арктики і Антарктики. Комісія здійснювала соціально-економічну, господарчу, наукову та природоохоронну діяльність у двох полярних регіонах. А саме, з 1992 р. вона

– член Ради держав Балтійського моря, Північного Форуму; з 1993 р. – Ради Баренцева/Євроарктичного регіону; з 1994 р. – Конференції парламентаріїв Арктичного регіону; з 1996 р. – Арктичної ради; з 1999 р. – проекту ЄС «Північний вимір» [12].

1996 року Державною Думою був прийнятий закон «Про основи державного регулювання соціально-економічного розвитку Півночі Російської Федерації». Було закладено основи державного регулювання у сферах господарчої, наукової, соціальної політики [44]. І хоча Арктиці приділялась значна увага, період 90-х характеризується занепадом російської частини Півночі. Цьому є ряд причин, основна з яких, перехід до ринкової економіки та наслідки розпаду СРСР. За цим йдуть і демографічні проблеми, з регіону виїхало більше трьох мільйонів людей [9].

Наступним етапом була ратифікація Конвенції ООН з морського права 1982 р. Відповідно до неї Росія отримала абсолютний суверенітет над 12-мильною зоною територіальних вод і підтвердила одноосібне суверенне право розпоряджатися континентальним шельфом по всій його довжині. А за межами територіальних вод, також відповідно до Конвенції, допускається використання виняткової економічної зони шириною до 200 морських миль. РФ не відкидає можливості секторального поділу Арктики між п'ятьма прибережними арктичними державами, пояснюючи це полегшенням регулювання території. Але Конвенцію, все ж, підписала. Тому що Росія – це величезна морська держава, для якої регулювання морського права є важливою умовою забезпечення національних інтересів.

Варто також зауважити, що Конвенція передбачає розширення економічної зони в разі якщо країна зможе довести, що арктичний шельф є продовженням її території [21]. Таке положення підштовхнуло Росію до юридичного оформлення права на продовження континентального шельфу. Тому, було відновлено дослідження щодо вивчення геологічної будови дна арктичних морів на предмет їхньої належності до материка й розвідці корисних копалин. Було навіть проведено науково-дослідну експедицію «Арктика–2000».

Її підсумком стала заява Москви про те, що хребет Ломоносова й Менделєєва є продовженням континенту, а тому арктичний континентальний шельф має бути збільшений на 1,2 млн км. В 2001 році Росія подала заявку в Генеральний Секретаріат ООН про зміщення континентального шельфу в Північному Льодовитому океані, але Комісія ООН відхилила цю заявку, не знайшовши достатньої кількості доказів по даному дослідженню [42].

2007 рік розпочався з нової експедиції «Арктика–2007». Кремль не полишав надії продовжити виключну економічну зону. Ця експедиція мала на меті, знову ж таки, зібрати докази, що хребет Ломоносова є продовженням Сибірської платформи для того, щоб збільшити площу континентального шельфу. Це викликало великий резонанс у США і Канаді. Західні експерти вважали, що Росія намагається закріпити за собою права на арктичний шельф, що насправді й відбувалося [51]. Російська експедиція встановила на дні Північного Льодовитого океану зроблений із титану російський прапор. Російський міністр закордонних справ Сергій Лавров сказав, що метою експедиції «Арктика–2007» є наукове доведення, що полярне морське дно є продовженням російської території. Проте не лише Росія заявляла свої права на континентальний шельф. Канада також висувала свої претензії. Міністр закордонних справ Канади Пітер МакКей висміяв тодішні претензії з прапором як чудове, але безперспективне шоу. Голова канадської дипломатії зазначив: «Зараз-бо не 15-те століття. Зараз не плавають навколо світу, щоб навтикати прапорів і стверджувати: заявляємо свої права на цю територію» [36]. Все ж Росія розпочала роботу по новій заявці щодо розширення континентального шельфу.

У 2009 році Росія прийняла важливий документ про «Основи державної політики Російської Федерації в Арктиці на період до 2020 року й подальшу перспективу», в якому чітко наголосила на своїх національних інтересах в Арктиці. Найважливішими пунктами є:

1. Можливість використання Арктичної зони РФ в якості стратегічної ресурсної бази Російської Федерації, що забезпечує вирішення основних завдань соціально-економічного розвитку країни;
2. збереження Арктики як зони миру та міжнародного співробітництва;
3. використання Північного морського шляху як єдиної національної транспортної комунікації Російської Федерації в Арктиці;
4. Збереження екологічної системи Арктики [31].

Росія була першою арктичною державою, яка прийняла довгострокову стратегію щодо Арктики, і відповідно до неї регіон мав стати великою ресурсною базою для держави.

Вона, зокрема, передбачала до 2014 року в рамках загальної модернізації російської військової потуги зміцнити її мілітарні можливості в Арктиці. Зокрема, було реорганізовано та посилено угруповання російських військ з незалежними командуванням, суттєво збільшено головне ударне угруповання – Північний флот із штаб-квартирою в Мурманську.

В рамках зазначеної стратегії, Росія, в 2015 році подала черговий позов в ООН про розширення зони континентального шельфу. Розгляд тривав до 2019 і на цей раз Комісія частково підтвердила запит. Але варто зауважити, що такі ж запити подавали Канада і Данія, і Комісія ООН частково підтвердила і їх. Але остаточного рішення не було ухвалено щодо жодної з країн. Враховуючи те, що це досить складний процес, очікувати такого рішення найближчим часом не варто.

Сучасний політичний курс Росії характеризується намаганням зберегти status quo. В наказі, виданому в 2020 році «Про основи державної політики Російської Федерації в Арктиці до 2035 року» до основних пунктів, які згадувались вище додається також «гарантування військової безпеки» і «охорона державного кордону РФ». Завдання збереження миру в Арктиці покладено на силові відомства [27].

На даний момент основні інтереси Росії в Арктиці, в основному, пов'язані з економічним потенціалом в регіоні. Не дивно, чому Москва неодноразово подає заявки на збільшення території континентального шельфу. Хребет Ломоносова та Менделєєва за попередніми оцінками є територією багатою величезними родовищами нафти та газу. І саме видобуток цієї сировини ще довго залишатиметься основою російської економіки. Тому для Кремля перетворення Арктики в ресурсну базу залишатиметься основним завданням не лише зовнішньої, а й внутрішньої політики. Ще в 2006 р. роль нафти і газу визначались як важливі фактори становлення «російської наддержави» та виправдовували включення країни до Великої вісімки.

Міністерство РФ з розвитку Далекого Сходу і Арктики тепер багато в чому спрямоване на розвиток російської Півночі, зокрема на підвищення рівня життя і якості соціальних послуг. Серед іншого плани розвитку припускають запуск низки нових нафтогазових проєктів, будівництво орієнтованих на них портів і об'єктів інфраструктури, реалізацію комплексу заходів освоєння континентального шельфу. Це потребує величезних коштів, які Москва готова інвестувати з огляду на потенційні можливості [4, с.22].

Глобальне потепління потенційно може полегшити доступ до ресурсів, які так цікавлять Росію. Відповідно до уже згаданого указу «Про основи державної політики РФ в Арктиці до 2035 року» одним із пріоритетів Москви є «розвиток арктичної зони як стратегічної ресурсної бази та її раціональне використання з метою прискорення економічного зростання Російської Федерації» [27]. Важливе місце, при цьому, у стратегії займають поклади енергоресурсів, не дивлячись на те, що навіть за сучасних погодних умов, їх розвідка і видобуток залишається досить складним питанням. Проте вже зараз Росія видобуває корисні копалини в регіоні і серед потужних осередків можна назвати Штокманівське, Ленінградське та Русанівське газоконденсатні родовища (вони знаходяться в Карському та Баренцевому морях). Також ресурси півострова Ямал (Західний Сибір) є значними (до 20% всього російського газу), однак вони досі майже не розроблені [27]. Хоча вуглеводні

складають основну частку російського видобутку, важливе значення має також видобуток кольорових і дорогоцінних металів. Крім того близько третини всієї риби, яку виловлюють в країні, походить з Арктики.

Кремль виділив фіскальні та грошові ресурси для підтримки своєї програми в Арктиці. Російський уряд запропонував пільги енергетичним, гірничодобувним та інфраструктурним компаніям для введення додаткового інвестування в регіон, а особливо в сибірські арктичні території, де розвиток найнижчий порівняно з іншими територіями. У 2020 році уряд РФ затвердив програму стимулювання на суму понад 300 мільярдів доларів для розвитку арктичної інфраструктури, промислового, скрапленого природного газу та проектів видобутку нафти і газу, з метою стимулювати економічну діяльність в регіоні та пришвидшити будівництво міст, електростанцій, портів та аеропортів, а також зупинити еміграцію населення з регіону.

Арктика із величезними запасами газу і нафти є стратегічним регіоном не лише для Росії, а й для комерційних інтересів енергетичних посередників. Економічні інтереси держави і правлячих еліт переплітаються, тому енергетичні компанії, які потребують спеціальних технологій для буріння і капіталу звертаються до іноземних партнерів. До прикладу, ще у 2011 році нафтова компанія «Роснефть», співпрацювала з «ЕххонMobil», яка мала досвід освоєння арктичних ресурсів Канади, в Карському морі. Ці дві компанії домовились інвестувати 3,2 млрд. доларів для розподілу ризиків та технологій для розробки морських запасів, а буріння розпочали вже через рік. Проте компанія «ЕххонMobil» була змушена відмовитись від проекту в 2014 році, після введення американські санкції проти РФ. Така ж ситуація зберігається до тепер і з іншими європейськими компаніями. «Роснефть» відновила проєкт самостійно в 2020 році за підтримки Кремля [16]. Це є наглядним прикладом того, що без іноземних технологій Росія навряд чи зможе в повній мірі видобувати ресурси морського дна в Арктиці.

Проте, не лише ресурсами цікава Арктика для Росії. Є ще одна важлива ціль, за яку бореться і бажає використовувати Кремль. Це Північний морський

шлях, який є транспортною артерією і проходить через арктичні моря вздовж північного узбережжя Євразії. І, як наголошують в Кремлі, згідно з Конвенцією ООН з морського права режим плавання морським шляхом формує Росія [24].

Потенційні морські шляхи в Арктиці можна оглянути в Додатку В. [65].

Із таненням криги Північний морський шлях може стати альтернативою важливій транспортній морській артерії, такій як Суецький канал. Використання Північного морського шляху може скоротити відстань між Азією та Європою приблизно на декілька тижнів в дорозі, залежно пункту призначення. Наприклад, відстань від Санкт-Петербурга до Владивостока по ньому складає приблизно 14 тис. км, в той час як через Суецький канал – понад 23 тис. км. Окрім скорочення часу в дорозі, зменшуються і витрати на паливо, що в свою чергу може покращити екологічну ситуацію. Північний морський шлях є відносно спокійним регіоном із зовсім мінімальним ризиком нападу піратів, якщо порівнювати із Африканським Рогом. Більше того, на сьогоднішній день прохід Північним морським шляхом не передбачає оплати, як це роблять для проходу через Суецький канал [27].

В основному, зараз Північний морський шлях обслуговує російські потреби, тобто забезпечення продовольством мешканців російської Півночі, та деякі нерегулярні перевезення товарів. Поки ще цей шлях не є настільки надійним, як через Суецький канал. Справа в тому, що маршрут є малоприсадабленим через погодні та логістичні умови. Для безпечного проходження маршрутом кораблі часто потребують супроводу криголамів, а це занадто дорого фінансово, і фактично неможливо через обмеженість відповідного флоту. Не зважаючи на те, що Росія має на сьогодні найбільшу кількість криголамів у світі, цього все одно недостатньо для забезпечення судноплавства. Крім того, більшість російських криголамів не відповідають сучасним параметрам – фарватер, який вони проторують, вузький за потрібний для проходження сучасних вантажних суден. Крім того, дно уздовж узбережжя не всюди є достатньо глибоким для їхнього проходження. Зауважимо, що Росія має лише два глибоководні порти в регіоні – Мурманський та Сабетті,

розбудовується ще Архангельський порт. Але лише Мурманський порт не замерзаючий. Є ще ряд нюансів, які потрібно враховувати при проходженні Північним шляхом, такі як стан льодового покриву та рух айсбергів в регіоні. Такі недоліки певною мірою перекривають переваги швидшої доставки, оскільки більшість залучених покупців працюють за схемою «just-in-time», коли принциповим є саме вчасність отримання товару. Тому, на відміну від північного, південний шлях через Суецький канал діє відносно безперебійно вже десятки років. Тим не менш, від китайського уряду час від часу лунають заяви про можливість залучення морського шляху до ініціативи «Один пояс, один шлях» [27]. Тому, хоча Москва заявляє про необхідність захисту навколишнього середовища і запобігання зміни клімату в регіоні, з іншого боку, екологічні трансформації є досить вигідними для країни вже зараз та в перспективі. Так, збільшується тривалість періоду, коли можна успішно користуватись морським шляхом. Якщо раніше мореплавство було доступне декілька місяців, серпень – вересень, то зараз сезон починається вже з березня – квітня. Тому Кремль уже запускає відповідну політику для регулювання іноземних кораблів, які будуть проходити через Північний морський шлях. З міркувань безпеки було введено обмеження, за якими іноземні кораблі (у тому числі і військові) зобов'язані за 45 днів до проходження Північним морським шляхом повідомити про це російську сторону, надавши загальну інформацію про назву та основні параметри судна, навіть вказавши ім'я та військове звання командира екіпажу, Росія у свою чергу вимагає обов'язкового надання їм своїх лоцманів [27].

Питання статусу арктичних шляхів цікаве і для Канади, тому що як Росія претендує на Північно-Східний прохід, так Канада претендує на Північно-Західний прохід. Однак США заявляють про те, що обидва коридори мають мати статус міжнародних вод і кораблі мають вільно проходити шляхом. У Вашингтоні не визнають зон економічних інтересів Росії. Тому поки Північний морський шлях ще не набув такої популярності, конфлікт щодо цього питання ще не має гострого вираження.

З точки зору міжнародного співробітництва РФ в Арктиці, держава бере активну участь в Арктичній раді та інших регіональних організаціях (Ради Баренцева/Євроарктичного регіону, Північного форуму, Конференції парламентаріїв Арктичного регіону), так і міжнародні угоди про регулювання судноплавства, рибальства, захисту навколишнього середовища, а також наукових і природоохоронних ініціативах.

В травні цього року Росія почала головувати в Арктичній раді. Як вже відомо, деякі неарктичні держави мають статус спостерігачів в Арктичній раді: Великобританія, Швейцарія, Японія, Німеччина, Франція, Південна Корея, Китай, Індія, Сінгапур, Іспанія, Польща, Нідерланди, Італія. Європейський Союз вже довгий час намагається отримати статус повноправного спостерігача в Арктичній раді, тому що цей регіон є важливий і для усїєї Європи. Але ця заявка блокується Росією у відповідь на сталу підтримку ЄС України, та їх санкції проти Російської Федерації за незаконну анексію Криму та агресію на Сході України. У 2013 році на конференції міністерського рівня у Швеції, всі члени Арктичної Ради прийняли рішення, яке надає для ЄС права повного спостерігача, хоча не забезпечує такого офіційного статусу. Тож ЄС має можливість брати участь у робочих групах цього форуму та у проєктах з економічного та соціального розвитку регіону. Але дії Москви яскраво демонструють, що інтереси Росії виходять далеко за межі регіональної співпраці, а агресивна політика Кремля перетворює Арктику на арену глобального суперництва та протистояння[38].

У свою чергу, в жовтні 2021 року в Брюсселі представили нову Стратегію ЄС в Арктиці. Така позиція була аргументована тим, що здебільшого, арктичні держави несуть відповідальність за ситуацію та вирішення проблем в регіоні. Але вже багато проблем та викликів виходять за межі регіону. Тому їх можна ефективніше вирішувати за допомогою міжнародного співробітництва. В цьому плані варто враховувати і роль ЄС як законодавця для частини європейської Арктики. До того ж, інтерес до арктичних ресурсів та нових транспортних шляхів перетворює регіон на арену геополітичної конкуренції, що можливо,

може загрозувати інтересам Союзу. Ще однією причиною активного інтересу до Арктики є те, що зміна клімату, підвищення рівня моря, екологічні проблеми, використання нових транспортних шляхів впливатимуть на європейські арктичні держави, а отже, на ЄС загалом. До цього ж додали стурбованість мілітаризацією регіону зі сторони Росії та амбітні інтереси Китаю [14].

Європейський Союз при створенні оновленої Стратегії враховував національні інтереси арктичних держав Союзу, але при цьому дані держави у своїй арктичній політиці не повинні відкидати загальні принципи ЄС, як у діяльності в регіоні, так і у відносинах з іншими державами, особливо РФ. Відтепер політика, як заявляють в Брюсселі, буде спрямована на кліматичні проблеми, та захист навколишнього середовища і поступове зменшення діяльності по освоєнню нових родовищ в Арктиці. Відповідно до такої мети Єврокомісія планує підготувати зобов'язання, за яким не допускається розробка нових родовищ в Арктиці і їх імпорт вуглеводнів з Півночі. Навряд чи ЄС обійде у своїй політиці і проблеми мілітаризації, адже це також питання, через яке так стурбований Євросоюз.

Нова Стратегія ЄС викликала негайну реакцію з Москви. Там вважають дану політику антиросійською, з політичним підтекстом, та такою, яка обмежує суверенітет Росії в Арктиці. В такій ситуації конструктивного діалогу між регіональними лідерами не варто чекати.

Зважаючи на те, що США, Канада, Данія, Норвегія та Ісландія є членами НАТО, а Швеція і Фінляндія є нейтральними країнами, відносини Росії з партнерами в Арктиці є особливими. Розвиток міжнародних зв'язків між державами стримується у зв'язку із загостренням відносин Росії із Заходом загалом по світі, і в Арктиці в тому числі. В основному співпраця в Арктиці базується на роботі у сфері захисту навколишнього середовища. Це, напевно, єдиний пункт, в якому країни сходяться одноголосно.

Росія співпрацювала з Фінляндією у сфері удосконалення технологій переробки ягід і оленини. Знову ж таки санкції США і ЄС зупинили цю

співпрацю. Зі Швецією співпраця в Арктиці орієнтована на роботу в Арктичній раді та спільних організаціях. Російсько-норвезька взаємодія в Арктиці багато в чому направлена на взаємне врахування інтересів у прикордонних районах двох країн – як на материку, так і в Баренцовому морі. Проте, до цього часу залишається невирішеним питання про континентальний шельф архіпелагу Шпіцбергена. Норвезький уряд стверджує, що країна володіє винятковими правами на шельф навколо архіпелагу відповідно до Конвенції ООН з морського права. Російська сторона не заперечує суверенітет Норвегії над Шпіцбергенем, який був закріплений Договором від 1920 року, але наполягає на тому, що договір встановлює особливі права на контроль Норвегії над територіями архіпелагу, які не повинні поширюватися на акваторії навколо нього. І знову ж таки, відносини Норвегії і Росії зараз є непростими у зв'язку із непростими відносинами з НАТО, учасником блоку є Норвегія. Співпраця з Ісландією обмежується участю в міжнародних організаціях і форумах стосовно арктичних питань. Двостороння взаємодія з Данією і Канадою була в значній мірі згорнута після 2014 р. Окрім багатосторонніх форматів російська сторона продовжує двосторонні діалоги з академічної та експертної лінії, а також відбувається обмін інформацією з канадськими та данськими вченими з питань, пов'язаних з подачею трьома країнами пересічних заявок на продовження своїх континентальних шельфів в акваторії Північного Льодовитого океану. Відносини Росії і США в Арктиці залежать від взаємодії двох країн на глобальній арені. На початку 2021р. Москва і Вашингтон домовилися співпрацювати з питань охорони навколишнього середовища в Арктиці. Основним азіатським партнером Росії в Арктиці є КНР. Китайські компанії беруть участь в забезпеченні російських газових проектів необхідним обладнанням і суднами [4].

Арктичний регіон є потенційно привабливим для Російської Федерації, підтвердженням цього є ряд документів і заяв, наведених вище. Велика кількість цінних покладів знаходиться в секторі, на який РФ накладає свій суверенітет, таким чином, стаючи ключовим учасником міжнародних відносин

в Арктиці. З підписанням Конвенції ООН з морського права в Кремля з'явилась можливість розширити на видобуток енергоресурсів в регіоні. Тому Кремль намагається всяко використати територію і її ресурси у своїх цілях. І хоча на дні шельфу знаходять величезні запаси енергоносіїв і зміна клімату надає можливість їх добувати, це все ж залишається можливістю. Зазначимо, що без допомоги Заходу Москва не здатна швидко удосконалити технології видобутку та транспортування сировини. Однак, на таку допомогу в 2014 році були накладені санкції через агресію РФ проти України. До того ж Європейський Союз, поки що, в лиці Данії, Фінляндії та Швеції також заявляє про свій намір регулювати відносини в Арктиці.

Північний морський шлях є потенційно вигідною транспортною артерією для світу, особливо, для Росії, тому що, в будь-якому випадку проходитьиме його винятковою економічною зоною. Він може значно розвантажити прохід Суецьким каналом, та принести великі прибутки Кремлю. Знову ж, кліматичні зміни дозволять найближчими роками користуватись Північним шляхом круглорічно. Але ще не сьогодні. Поки що, найбільше ним користується сама Росія та Китай. КНР в рамках співпраці планує збільшувати перевезення товарів даним шляхом. На сьогоднішній день, кожна з арктичних країн має своє бачення на користування і прибуток від експлуатації Північним морським шляхом. І найближчим часом ці проблеми потрібно вирішити, тому що зона Арктики може стати зоною постійних конфліктів.

2.3 Мілітаризація Арктики

В міру того як Арктика стає все доступнішою та «відкритою», змінюється і характер безпеки в регіоні. Ключові гравці у світі демонструють силу і в Арктиці. І зважаючи на те, що в регіоні є багато невирішених питань, він стає зоною потенційних конфліктів. Арктика приваблива для багатьох країн, не лише арктичних, декількома факторами, про які вже згадувалось вище: ресурси, освоєння нових морських шляхів, рибний промисел. Тому регіон стає

привабливим, особливо, для арктичної п'ятірки, відповідно захист власних територій є основою національних інтересів кожної з країн.

Серед важливих договорів, які були підписані стосовно вирішення конфліктів в регіоні варто згадати про Іюліссатську декларацію 2008 року. Декларація була прийнята Данією, Норвегією, Канадою, США та Російською Федерацією. Сторони підтверджували готовність вирішувати спірні питання в Арктичному регіоні виключно шляхом переговорів та розвивати співробітництво в найважливіших галузях. Але як бачимо сьогодні, будь-яка з домовленостей не забороняє державам нарощувати та демонструвати військову силу, навіть у регіоні, який раніше вважався відносно мирним. Географічне розташування Росії, в даному випадку її північні кордони, визначає стратегічну важливість Арктики для обороноздатності та економічної могутності держави. І якщо раніше обмеженість ресурсів заважала розвитку цього напрямку, то зараз Росія активно працює в даному напрямку. Арктична стратегія Росії є важливим напрямком політики Москви. Цілями Стратегії є забезпечення військової безпеки та охорони державного кордону шляхом підтримання необхідного рівня боєздатності військ. Для цього було сформоване спеціальне Об'єднане стратегічне командування «Північ», яке відповідає за арктичні території. Північний флот є стратегічним компонентом російських збройних сил та найпотужнішим військово-морським підрозділом РФ, який підсилюють іншими військовими частинами. Підводні човни – це основна ударна сила, хоча надводна частина флоту теж дуже потужна. На Півночі базується єдиний російський авіаносний корабель (важкий авіаносний крейсер «Адмірал флоту Радянського Союзу Кузнецов») та три крейсери. Загалом на російській Півночі розташовано 13 військових баз, надсучасні протиповітряні системи, велика кількість криголамів, підводних човнів та іншої техніки, а також тисячі військовослужбовців уже перебувають на російському арктичному узбережжі, та готові слідувати наказам. РФ навіть доправила свої танки за Полярне коло. Сталося це літом минулого року. Берегова охорона США виявила, що військово-морські сили Китаю і Росії проводять спільні навчання у відкритих

водах Північному Льодовитому океані [53]. Росія активно розвиває військову інфраструктуру на Півночі. Передові бази створюються на архіпелазі Земля Франца-Йосифа, Новій Землі, Новосибірських островах, островах Врангеля, Чукотці. Військове планування передбачає відновлення чотирнадцяти аеродромів, покинутих після розпаду СРСР [17, с.6].

Москва також випробовує в Арктиці нові зразки озброєння. Серед таких торпеда «Посейдон» і надзвукова протичовнова ракета «Циркон». Перша долає берегову охорону умовного противника та може викликати радіоактивні цунамі, а друга зі швидкістю 6000 км за годину практично не залишає мішені шансів на порятунок [37].

В деяких військових завданнях Росія, як і кожна країна, використовує здатності тварин. Якщо мова йде про військово-морські операції, то біля берегів Сирії, в Чорному морі та в Арктиці було виявлено загани морських ссавців (ймовірно дельфінів). Підтвердженням стала публікація в Forbes, експерта з секретних військово-морських технологій П. Саттона. Автор погоджується з фактом активної мілітаризації регіону. Аналізуючи супутникові дані, він виявив загани морських ссавців в одному з портів Сирії, а також на військових базах в Чорному морі та в Арктиці. Програми російського флоту з використання морських ссавців привернули увагу ще з 2019 року коли біля берегів Норвегії з'явився ручний кит-білуга. Білуги набагато повільніші за дельфінів, але краще підходять для роботи в арктичних умовах. Вважають, що кит втік з бази морського флоту Росії. Кит з'явився біля берегів Норвегії приблизно в той самий час, коли в Росії транспортували кілька кліток для китів на базу підводних човнів Оленяча Губа. Морських ссавців, найчастіше дельфінів можуть використовувати для протидії водолазам, певних розвідувальних робіт, чи для підйому об'єктів з дна моря [62].

Тому можна сказати, що Росія за рахунок активної політики претендує на отримання військової переваги над іншими країнами в регіоні. Її дії запустили процес мілітаризації Арктики, на який змушені реагувати й інші країни. Росія володіє найбільшим у світі флотом криголамів, і лише вона має атомні

криголами. Це і створює для Кремля дуже сприятливі умови для реалізації своєї політики в регіоні.

В США вважають, що Росія зацікавлена в мілітаризації регіону, в той час, як Вашингтон прагне, щоб Арктика залишалась зоною мирної співпраці. Проте військова діяльність Росії не залишається непоміченою. За повідомленнями держсекретаря Блінкена, у Вашингтоні стурбовані такими діями Москви в регіоні. Проте там сподіваються, що за допомогою Арктичної ради, сторонам вдасться дійти згоди в певних питаннях. Блінкен також визначив ряд запитань, які виникають в США в Арктиці. Держсекретар заявив: «Ми бачили, як Росія висувала незаконні претензії – зокрема, вимога регулювати хід іноземних суден, що прямують транзитом по Північному морському шляху, що суперечить міжнародному праву ... Схема регулювання, запропонована Росією, не враховується належним чином, як того вимагає міжнародне право, права судноплавства, свободу територіальних морів і виняткової економічної зони»[41]. Також він додав, що кожна країна повинна працювати на основі правил, норм та взятих на себе обов'язків.

І хоча в США заявляють про мирні наміри вирішення проблеми, проте там твердо будуть відстоювати і свої інтереси. США чекають від Росії передбачуваних дій в Арктиці. Тому Блінкен повідомив: «Якщо Росія вирішить зробити безрозсудні або агресивні дії проти наших інтересів, інтересів наших союзників і партнерів в регіоні, ми обов'язково відповімо –не заради створення конфлікту або його ескалації – а тому, що не можна залишати такі дії без покарання чи відповіді» [41].

Арктичним країнам добре відомо про діяльність Росії в Арктиці. Нарощування сили в регіоні зі сторони Росії вже призвело до відновлення навчань іншими країнами. Швеція, Норвегія, Фінляндія, Ісландія та Данія підписали документ про тісну військову співпрацю. Даний документ не є військовим союзом, це скоріше декларація, але в ній прямо говориться про посилення російської військової потужності та вже відомі наслідки в Криму, і можливість повторення такого ж сценарію в інших регіонах, включаючи

Арктику. Співпраця країн включатиме збільшення кількості спільних військових навчань, розширення військово-технічних контактів і обмін даними розвідки. Декларація була підписана, також, Швецією і Фінляндією. Це країни, які не входять до НАТО, на відміну від інших трьох. Тож цей факт змусив деяких експертів поррахувати, що мета такої співпраці – підключити Гельсінкі і Стокгольм до Альянсу, нехай і непрямим способом [2].

Особливо занепокоєні нарощуванням сили в Арктиці в Канаді та США. Канада традиційно намагається вирішувати спори дипломатично, але країна також отримала два нові криголами й очікує ще шість. Втім, жоден з них не зможе ходити в Арктиці взимку, то ж це не складе відчутної конкуренції російському атомному криголамному флоту. Поки ще жодна держава не може протиставити щось співмірне в Арктичному регіоні [37].

У 2020 році США представили оновлений армійський документ «Повернення домінування в Арктиці». Ключову роль в ньому відведено забезпеченню військових спорядженням і зброєю, здатною працювати в екстремальних умовах суворої півночі. Відповідно до опублікованого документу, американська армія повинна мати належну підготовку, щоб витримати суворе арктичне середовище під час тривалих операцій, має бути забезпечена обладнанням, яке повинно працювати в складних умовах місцевості та екстремальних температур, а також необхідна інфраструктура для підтримки сил на великих відстанях [59].

Протягом останніх років члени Альянсу, а також Швеція та Фінляндія значно збільшили частоту спільних навчань в Арктиці та посилили розробку нових видів озброєння. США також намагаються постійно проєктувати свою силу з повітря. Наприклад, американський бомбардувальник В-1 пропрацює необхідні місії у Баренцовому морі, виконуючи польоти із норвезької авіабази. Влітку проходили навчання Arctic Challenge 2021 на авіабазі Рованіємі в Фінляндії, норвезькій авіабазі Бодо і шведській базі Лулео. США проводять навчання з Канадою і на Алясці. Тобто російська Арктика охоплюється з двох сторін – з боку з Норвегії та з Аляски. Генеральний секретар НАТО Йенс

Столтенберг заявив: «У НАТО п'ять союзників з числа країн Арктичного регіону, і ми завжди були в Арктиці. Танення льоду в поєднанні з посиленням російської військової агресії збільшує важливість Арктики. Все це має значення для нашої безпеки, тому НАТО збільшує свою увагу до регіону» [3].

Геополітична битва за Арктику розгортається тепер і у військовому напрямку. Беручи до уваги те, що вихід до Середземного моря для РФ може бути заблоковано країнами НАТО, а це і вихід до Атлантичного океану, то контроль в Арктиці набуває для країни особливого значення. Але окрім Росії закріпити свої інтереси у, відносно мирному регіоні, прагнуть і інші арктичні країни і навіть неарктичні. Така кількість претендентів на арктичні ресурси доводить те, що Арктика все більше і більше перетворюється на центр геополітичної боротьби. І така боротьба несе велику загрозу в регіоні, де зіткнулися два гравці РФ та НАТО, які один в одному бачать найбільшу загрозу.

Отже, проведений аналіз засвідчив, що зміна клімату за останні роки стала все відчутніша, глобальним потеплінням зараз стурбована кожна держава. При цьому в Арктиці потепління відбувається в рази швидше. Відповідно це змушує арктичні країни вести діалог, щоб вирішувати проблеми, які виникають зі змінами навколишнього середовища. При цьому кожна з держав, яка має вихід до Арктики має і інтерес в цьому регіоні. Адже тут знаходиться величезна кількість ресурсів, які раніше було важко добувати через суворі погодні умови. Росія володіє найбільшою територією в регіоні і сміливо заявляє про свої права не лише на свої території, а й намагається продовжити територію континентального шельфу (як і Канада і Данія) та заволодіти ще більшою територією, що дозволить контролювати Москві нові родовища. Окрім того Кремль заявляє на свої ексклюзивні права на Північний морський шлях, який вже найближчими роками може стати альтернативою Суецькому каналу. Росія виставляє умови, за якими дозволятиме прохід морським шляхом: надання свого лоцмана для проходу та необхідно за 45 днів повідомляти про прохід, вказуючи всі дані про корабель (в тому числі військовий) та його

командування. У Вашингтоні заявляють, що Північний морський шлях має бути відкритий і доступний будь-кому, він має контролюватись нормами відповідно до статусу морських вод. Суперечності виникли і з ЄС. Росія блокує надання Євросоюзу статусу постійного спостерігача в Арктичній раді, в той час як ЄС заявляє про нову Стратегію в Арктиці, та намагається реалізувати там і свої інтереси. Всі ці суперечності призводять до того, що кожна країна, а особливо Росія, намагаються показати свою силу і готовність захищати власні національні інтереси в Арктиці. Тому зараз Росія нарощує військову могутність та проводить показові військові навчання. Але і союзники Альянсу дають зрозуміти, що відповідь на агресивні дії наступить одразу, і що країни також мають інтереси в регіоні і готові їх відстоювати.

3 ПРОТИДІЯ ПРОВІДНИХ АКТОРІВ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН ТА АРКТИЧНИХ ДЕРЖАВ ПОЛІТИЦІ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ В АРКТИЦІ

3.1 Арктична політика США, Канади, Данії та Норвегії

Інтерес до Арктики в арктичних країн почав проявлятися після того як було визначено масштаби потенційної економічної вигоди в регіоні. І з 2007 по 2011 роки всі вісім держав опублікували власні національні стратегії в Арктиці. Кожен з документів вказував на цілі та напрямки діяльності кожної країни. Загалом усі опубліковані документи стали реакцією на новітні виклики: глобальна зміна клімату, геополітичні зміни в регіоні та перспектива судноплавства і енергетики.

Активне освоєння Арктики Вашингтоном розпочалось після того як США купили в Російській імперії Аляску. А в умовах розгортання Холодної війни почалась мілітаризація арктичних територій США. Лише по її завершенню почали звучати заяви як з Білого Дому, так із Кремля по зменшенню військових сил в регіоні. Тому до недавня Вашингтон приділяв не значну увагу Північному регіону. Природні північні кордони були чудовим захистом для всіх арктичних держав. Така відносна увага до Арктики з боку США в минулі роки пояснюється тим, що країна була зайнята ладнанням конфліктів в різних точках світу. В Арктиці подібних викликів не було, тому і увага до регіону почала приділятись відносно недавно, в силу геостратегічного значення. Зараз геополітичні та економічні інтереси США в Арктичному регіоні направлені на розширення присутності та активізацію діяльності для забезпечення морської могутності країни.

Інтерес до регіону з боку США з'явився тоді, коли встановили енергетичний потенціал Арктики. Геологічна служба США встановила, що в Арктичному регіоні налічуються колосальні показники нафти та газу. І при можливості видобутку цих ресурсів, арктичні держави зможуть забезпечити власні потреби, та потреби інших зацікавлених країн. Крім того,

американському керівництву зовсім не сподобався той факт, коли російська експедиція залишила на дні Північного Льодовитого океану державний прапор, як факт закріплення за собою цих територій. Такі дії були одразу засуджені, але це й привернуло більшу увагу до регіону. Так, Джордж Буш-молодший видав президентську директиву національної безпеки, в якій однією з ключових ідей було те, що США є арктичною нацією з різноманітними інтересами в цьому регіоні. Важливими напрямками також були: збереження та охорона навколишнього середовища, захист корінних народів, науковий моніторинг та дослідження екологічних проблем посилення співпраці вісімки арктичних держав. При цьому також необхідність приділення більшої уваги в регіоні пояснювалась зміною клімату та можливими наслідками цього процесу, збільшення людської діяльності в регіоні і можливістю активно працювати Арктичній раді. За заявами з Вашингтону робота Арктичної ради неодноразово схвалювалась, але США були проти перетворення її в міжнародну організацію, аргументуючи це тим, що за таких умов проблем в регіоні може стати ще більше. Зростало і усвідомлення того, що регіон є багатим на ресурси, але водночас вразливий. Тому принцип сталого розвитку та введення інновацій визначаються основними в політиці держави.

Варто також відзначити, що США зробили великий вклад для створення Конвенції ООН з морського права, але й досі не ратифікували документ. Республіканці були переконані в тому, що для країни достатньо норм звичаєвого права, куди входить і морська сфера. За президентства Б. Обами це питання обговорювалось неодноразово. І звичайно для США, як також великої морської держави є необхідним підписання даного документу, все ж, рішення постійно відтягується. Ратифікація Конвенції ООН з морського права дозволить закріпити позицію країни по відношенню до інших країн, які висувають свої територіальні претензії в Арктиці та інших регіонах. Також це може забезпечити певну стабільність для нафтових та газових компаній в питанні інвестицій та доступу до ресурсів. Держава матиме доступ до розробки територій морського дна та континентального шельфу, що відкриватиме

амбітні економічні можливості. Стосовно навігації, США користуються нормами міжнародного морського права. Противники ратифікації Конвенції вважають, що такий крок підриває американський суверенітет. І якщо США підпишуть цей договір то за розробку нафти та газу відчислятиме мільярди доларів в органи ООН, фактично сплачуючи податки. Зазначимо, що приєднавшись до Конвенції питання розпорядження ресурсами регіону буде підлягати не американському суверенітету, а таким структурам як, до прикладу, Міжнародний орган з морського дна. Ця структура контролює території, що знаходиться за межами виключних економічних зон держав. І частина прибутку від видобутку ресурсів надсилатимуться державам, які можуть мати вороже ставлення до США. Тож такий механізм, на думку республіканців, був неприйнятний. Проте, за таких умов Вашингтон не може висувати свої претензії щодо розширення території, як це робить Росія, Канада та Данія. На разі питання ратифікації Конвенції ООН з морського права ще досі розглядається, але зважаючи на стрімкий розвиток міждержавних відносин та подій в Арктиці, адміністрації варто рішуче заявити свою позицію.

Концепція США в Арктиці передбачає:

1. Економічне освоєння регіону.
2. Безперешкодний доступ до Північних транспортних шляхів.
3. Спільне освоєння та видобуток корисних копалин.
4. Залучення інвестицій.
5. Спільна наукова діяльність та обмін даними.

Проблеми, які виникають: політичні, військові, соціальні чи гуманітарні, Вашингтон намагається вирішувати у процесі діяльності міждержавних організацій та регіональних форумів, наприклад Арктичної ради.

Реалізація даної концепції стикається з інтересами інших регіональних держав, а особливо – Росії. Як вважають американські експерти, у свої політиці РФ керується класичною концепцією міжнародних відносин, за якою держава створює стійкі «зони впливу» у різних регіонах світу. В основі такої концепції лежить погодження між державами про переважний вплив однієї в одному

регіоні, іншої – в іншому, та недопущення зміни такого неформального порядку[48].

Такий сценарій, за оцінками Вашингтону, намагається реалізувати Росія в Арктиці. Підтвердженням цього є те, що Кремль є одним з ключових ініціаторів поділу континентального шельфу на Півночі, до уваги прийнялось також і встановлення російського прапору на дні Північного Льодовитого океану як знак посягання на Арктичні простори. Окрім цього в Білому домі вважають, що стратегічним завданням РФ є повний контроль над Північним морським шляхом. Такий курс Росії обумовлюється посиленням військової присутності в регіоні. Дані фактори в поєднанні визначають Росію як ключового гравця в Арктиці. Тому важливим завданням США є вчасно зреагувати та відповісти на подібні виклики. Адже США як борець за демократію та мир у всьому світі не може залишити осторонь питання справедливого розподілу ресурсів та невирішених питань в Арктиці, тим більше, в межах власного кордону. Тому державна Стратегія була повністю оновлена, зважаючи на постійні виклики.

За президентства Барака Обами арктична політика США балансувала між економічними можливостями в регіоні та необхідністю встановлення надійного екологічного режиму в Арктиці. Країна намагалась реагувати на виклики та можливості, що виникають внаслідок підвищеної активності гравців в регіоні, а це дозволяло налагоджувати зв'язки з іншими країнами для забезпечення екологічної безпеки. Окрім екологічних питань, які вирішувались за президентства Обами, варто пам'ятати про ініціювання введення санкцій на важливі для Росії угоди між корпораціями «Роснефть» і «ExxonMobil» про видобуток енергоресурсів в Арктиці. Внаслідок анексії Криму Росією американська сторона зупинила проект.

Ще станом на 2019 рік США володіли незадовільним флотом криголамів. Берегова охорона користувалась застарілими криголамами, які взагалі призначались для наукових цілей. Але у зв'язку з збільшенням інтересу Росії в Арктиці, США не могли не зреагувати на таку політику. Законопроект

погоджений Конгресом включає збільшення виділень коштів на національну оборону в регіоні [29].

Також зазначимо, що не лише непередбачуваних дій Росії побоюються в адміністрації США, конкурентом в регіоні виступає також і Китай. А особливо небезпечною для Вашингтону в Арктиці є тісна російсько-китайська співпраця. Тому що у випадку зближення двох держав, а це зближення вже відбувається, США точно втратять в регіоні позиції лідерства.

Адміністрація Джо Байдена не прагне конфлікту в Арктиці, але як зазначив держсекретар США Ентоні Блінкен, якщо Росія вдасться до агресивних дій в регіоні, проти американських інтересів, то США дадуть моментальну відповідь [10].

В умовах конфронтації в Арктиці, політика США, схоже, спрямована на стримування Росії, або навіть «випередження». Для гідної відповіді на амбіції Росії в регіоні, США варто здійснити оборонні вдосконалення. Відповідь на потенційні загрози має стати одним із елементів політики США та НАТО. Але, незважаючи на постійне протистояння, варто налагодити співпрацю в регіоні між усіма державами, і США – держава, яка претендує на статус головного миротворця у світі може покласти цю місію на себе.

Оцінюючи діяльність Канади в Арктиці, необхідно відзначити, що саме ця держава ініціювала створення Арктичної ради як міжурядового форуму для взаємодії між державами в Північному регіоні. Пріоритетними напрямками політики Канади в регіоні є: забезпечення суверенітету канадської Арктики, сприяння соціально-економічного розвитку та збереження природної спадщини Північного регіону, а також організація культурно-економічного життя місцевого населення. Такі основні пункти описувались у важливому документі «Північна стратегія Канади: наша Північ, наша спадщина, наше майбутнє», який був виданий у 2009 році. І, не в останню чергу, цей документ був виданий у відповідь на початок активного «освоєння» Арктики Росією, як фіксація основних інтересів Канади в регіоні на національному рівні. Варто згадати відповідь міністра закордонних справ Канади на встановлення прапора на дні

океану, який порівняв цей вчинок із епохою географічних відкриттів і відніс Росію в 15-те століття. Будь-яка агресивна політика в Арктиці з боку Росії постійно піддавалась, і продовжує піддаватись критиці з боку Оттави. При цьому, починаючи з 2009 року військова присутність Канади в Північному регіону значно посилилась. З 2015 року було надано декілька нових кораблів для Берегової охорони країни [5]. А цього року канадський військовий криголам вперше з 1954 року обігнув Канаду з Півночі, пройшовши Північно-західним проходом. За останні 50 років, це був найдовший безперервний час, коли канадське військове судно перебувало в Арктиці [20]. Спільно із США Канада посилює в регіоні можливості спостереження та попередження. Тому що нарощення військової присутності зі сторони Росії може сприйматись як загроза національним інтересам Канади в Арктиці.

Канада вважає, що Північно-західний прохід, який є частиною Північного морського шляху, пролягає у її територіальних водах, і як РФ вимагає запиту на проходження даною ділянкою. США та ряд інших країн з цим не погоджуються, зауваживши, що прохід має бути вільним для судноплавства і морські артерії загальносвітового значення не можуть бути під владою однієї чи двох країн.

Іншим важливим збігом інтересів між Канадою, Росією і Данією є претензії на продовження континентального шельфу. Невирішене питання включає в себе поділ складного, в геологічному плані, континентального шельфу. Канада також подала заявку в Комісію ООН для того, щоб продовжити свій північний кордон за рахунок хребта Ломоносова. Канада як і Росія підтримує секторальний поділ Арктики, який спрямований на встановлення контролю над територією регіону кожної з країн аж до Північного полюса. На сьогодні активне залучення Канади в політику регіону є константою для північного регіону Землі. Основною метою країни в Арктиці є її сталий розвиток та, як і будь якої іншої держави, забезпечення національних інтересів в регіоні.

Острів Гренландія забезпечує Данії безсумнівний арктичний статус, яким вона і користується в Арктичній раді. Гренландія хоч і має широкі автономні права, формально є частиною Данії. Завдяки острову, країна має вихід до Північного Льодовитого океану, і відповідно, входить до п'ятірки найвпливовіших арктичних держав. Тому Данія, яка представляє о. Гренландію та Фарерські острови ініціювала 2008 року в місті Ілуліссат (Гренландія) конференцію для підписання декларації щодо міжнародно-правових питань про розмежування в регіоні і посилення міжнародного співробітництва. Але факт запрошення на конференцію лише п'ятірку держав обурило інших учасників Арктичної ради. З огляду на ігнорування інтересів Швеції, Ісландії і Фінляндії країни засудили такий формат співробітництва. Після цього подібна конференція проводилась лише раз.

За період головування Данії в Арктичній раді (2009-2011 рр.) Копенгагену вдалося майстерно виконати свої функції. Одним із важливих кроків в напрямку міжнародного співробітництва за посередництва Данії було прийняття Угоди про пошуково-рятувальні операції в Арктиці.

Країна ратифікувала Конвенцію ООН з морського права у 2004 році і першою розпочала широкомасштабні наукові дослідження власного континентального шельфу. Метою дослідження було встановлення належності хребта Ломоносова до Гренландії. Отже, Росія вважає, що хребет Ломоносова - це продовження Євразійського континенту, Канада вважає, що це продовження її архіпелагу, Данія вважає, що це продовження острова Гренландія. Країни не визнають претензій один одного і продовжуватимуть відстоювати своє право в ООН. Тому зараз на Комісію ООН покладена велика відповідальність розсудити претензії кожної з трьох країн [47].

Останніми роками питання Гренландії та політика Данії опинились в центрі уваги. Влітку 2019 року поширилась інформація, що тодішній президент США Дональд Трамп хоче купити острів Гренландія. Ця історія стала резонансною через те, що після різкої відповіді Копенгагена Трамп навіть скасував поїздку до Данії. Відповіддю Данії була заява про те, що острів

відкритий для бізнесу, але не для продажу. Насправді інтерес Білого Дому стосовно острова є. Справа не лише в стратегічному розташуванні американської авіабази в місті Туле, а й в цінності ресурсів Гренландії. На острові зосереджено поклади рідкоземельних металів, які використовують для виготовлення високотехнологічних продуктів. Зазначимо, що в острів може стати територією зіткнення США та КНР. Тому що деякі китайські компанії також мають інтерес до острова через його ресурси. Але влада самого острова і Копенгагена має застереження стосовно збільшення видобутку ресурсів іноземними компаніями, пояснюючи це величезним негативним впливом на довкілля [33].

Інтерес світу до найбільшого острова на Землі зростає і через глобальні кліматичні зміни, і через комерційні цілі. Тому політика Данії в Арктиці спрямована на забезпечення інтересів країни загалом і острова Гренландія в тому числі.

Як і інші арктичні держави, Данія стурбована посиленням військової присутності Росії в Арктиці, тому у 2021 році збільшила витрати на оборону Арктики. Таке рішення привітали в США.

Норвегія є однією з перших країн, яка на законодавчому рівні закріпила свій арктичний статус. В документі «Стратегія Крайньої Півночі» йшлося про послідовну політику в регіоні, з одного боку проголошувалась важливість збереження навколишнього середовища, а з іншого створення умов для нафтогазової діяльності держави в Баренцовому морі. При цьому суттєвим пріоритетом визначалась співпраця на Півночі з Росією. Норвегія має морський кордон з РФ у Варангер-фіорд в Баренцовому морі (Варязька затока). Довгий час між країнами були непорозуміння щодо цього кордону, а саме, де він має бути встановлений. І лише у 2010 році сторони дійшли згоди та підписали угоду про розмежування кордону. Спірна зона розділялась на дві рівні частини. Також сторони підписали договір про припинення мораторію на розробку родовищ нафти та газу на території, що вже не була спірна.

Але не лише в питанні кордону між Осло та Москвою були непорозуміння. Справа в тому, що Норвегії належить архіпелаг Свальбард. Але відповідно до Договору про Шпіцберген, який уклали в рамках Паризької мирної конференції, держави-учасники договору можуть здійснювати науково-дослідну та комерційну діяльність на архіпелазі на основі правової рівності. Але все частіше берегова охорона затримувала російські промислові судна для вилову риби у своїй виключній економічній зоні навколо архіпелагу. Це також ледь не спровокувало конфлікт між державами. Після цього Росія почала постійно патрулювати води навколо Шпіцбергена. Норвегія знову засудила ці дії, назвавши їх імперськими амбіціями і небажанням Москви вирішувати проблеми в Арктиці[6].

У 2018 році в Норвегії відбулись найбільші з часів Холодної війни навчання сил НАТО, залучені були Фінляндія та Швеція. Альянс звично відпрацьовував сценарії колективної оборони і продемонстрував готовність захисту держав-членів на Півночі [46]. Вже в 2019 році неподалік Шпіцбергена, тобто майже біля кордону двох держав, відбулись навчання російського Північного флоту, як відповідь на зосередження сил НАТО на території свого сусіда. Зростання російської військової присутності знову викликало занепокоєння з боку Норвегії та НАТО. Зараз Норвегії вдається контролювати баланс між співробітництвом з Росією та посиленням присутності НАТО в Арктиці. Але в разі виникнення конфлікту, Норвегія, звичайно ж, діятиме відповідно до положень Альянсу.

3.2 Інтереси Фінляндії, Швеції та Ісландії в Арктиці

Фінляндія, Швеція та Ісландія відносяться до арктичних країн тому, що їх території перетинаються північним полярним колом, хоча вони і не мають прямого виходу до Північного Льодовитого океану і не наділені привілеями заявляти свої права на економічно вигідні території. Але їх вклад в розвиток регіону є дуже важливий.

За пропозицією Фінляндії арктичні країни зібрались у фінському місті Рованіемі для обговорення питань збереження навколишнього середовища. Завдяки цьому прийняли документ «Стратегія охорони довкілля Арктики», та запустили процес створення Арктичної ради. Країна також зробила великий вклад для того, аби посилити арктичний курс європейської політики. Ставши членом Європейського Союзу, Фінляндія найбільш активно захищала інтереси ЄС в Арктиці, та продовжує це робити. Гельсінкі наполегливо лобіює набуття Євросоюзу статусу постійного спостерігача в Арктичній раді. Адже, з огляду Фінляндії, саме ЄС має найбільш прогресивні норми стосовно сталого розвитку, захисту навколишнього середовища та уникнення деструктивних наслідків глобального потепління [7]. Свою арктичну політику Гельсінкі реалізує через участь в організаціях та форумах, а також завдяки двостороннім договорам.

Стратегія Фінляндії в Арктиці базується на використанні економічного потенціалу регіону, водночас, зі збереженням навколишнього середовища. Перспективними визнаються сфери логістики та інфраструктури. Фінляндія прагне побудувати залізну дорогу, яка сполучатиме фінське місто Рованіемі з норвезьким містом Кіркенес. За допомогою такого сполучення можна перевозити головним чином мінерали, рибні продукти, деревину, а також природні ресурси Баренцевого регіону та товари, які транспортуватимуться в майбутньому через Північний морський шлях. Це перспектива, а фінське сьогодення – це криголами. Більше половини російських криголамів спроектовані або ж побудовані у Фінляндії. Фіни мають досвід та не проти співпрацювати з РФ та іншими країнами у питаннях проведення суден по Північному морському шляху, у тому числі й туристичних, в роботі по льодовій розвідці, проведенні робіт з прокладання кабелів, шельфових операцій, а також рятувальних робіт та робіт з усунення розливів палива та вуглеводнів. Але справа в тому, що Фінляндія слідує чіткому курсу Євросоюзу, і відповідно до санкцій ЄС проти Росії подібні роботи або припиняються, або зводяться до

мінімуму. Фінляндія приділяє багато уваги безпековим проблемам в регіоні. Її політика акцентується на співпраці з союзниками та партнерами.

Швеція також не має прямого виходу до Північного Льодовитого океану, але офіційно вважається арктичною. Ключовою сферою арктичної політики країни вважається науково-дослідна робота. Дослідницькі станції Тарфала та Абіску відомі своїми систематичними метеорологічними спостереженнями та дослідженнями снігу і льодовиків. Традиційно важливим завданням шведської арктичної політики є баланс між промисловою діяльністю в регіоні і збереження унікального довкілля.

В Арктичній раді Швеція виступає за рівність всіх членів у прийнятті рішень, тобто відкидає формат «арктичної п'ятірки». За таких умов три країни: Фінляндія, Швеція та Ісландія зможуть приймати важливі політичні рішення в регіоні. Також Стокгольм активно працює щодо залучення ЄС в Арктиці, та підтримує ініціативу надання Євросоюзу статусу постійного спостерігача в Арктичній раді. У шведській стратегії в Арктиці Росія згадується як сильний регіональний гравець, але про налагодження двосторонніх відносин мова не йде. З урахуванням того, що Швеція не має виходу до океану, тому не претендує на шельфову зону, до того ж країна не має спільного кордону з Росією, це також відкидає можливість пред'являти претензії щодо спірних територій. Швеція притримується політики нейтралітету і засуджує дії РФ по нарощуванню військової присутності в мирному регіоні. Але агресивні дії РФ вимагають від країни приділяти більше уваги активізації співпраці з сусідами. Швеція співпрацює з Росією з кліматичних та екологічних питань у рамках Арктичної Ради та Баренцевого/Євроарктичного регіону. Загалом Королівство Швеція привертатиме увагу до питань, де інтереси з Росією розводитимуться, але продовжить співпрацю з Москвою там, де будуть спільні інтереси [25].

Територія Ісландії, не дивлячись на її назву, лежить на південь від північного полярного кола. Арктичною цю країну робить невеликий острів Грімсей з населенням близько 100 осіб, який знаходиться в Гренландському морі, і через нього полярне коло таки проходить.

Ісландія не входить до арктичної п'ятірки, і висловлює критику спроб утвердження п'ятірки країн, які мають більше прав в арктичному регіоні, ніж трійка країн без доступу до океану. В Ісландії вважають, що кожна арктична країна повинна мати рівні права для прийняття всіх рішень, які стосуються Арктики, тому що відповідальність за такі рішення нести будуть всі арктичні країни. Більше того Рейк'явік підтримував та продовжує підтримувати неарктичні країни в їхньому прагненні бути залученими в регіональні справи. Прикладом такої політики є проведення міжнародних конференцій «Арктичне коло», де Китай, Індія, та інші держави – неарктичні країни, висловлювали свої інтереси позарегіональних акторів. Але основне місце по співробітництву належить Сполученим Штатам як ключової держави Північноатлантичного альянсу, до якого належить і Ісландія. Налагоджується співробітництво Китаєм. Спільними інтересами для країн виявились освоєння родовищ нафти й газу в ісландській Арктиці та наукова діяльність в північному регіоні. Ісландія не має претензій до інших країн арктичного регіону та виступає за активізацію торговельно-економічного партнерства арктичних країн [17].

Відносини з Росією залежать від загальної політики НАТО. В основному країни співпрацюють з питань охорони навколишнього середовища, та захисту населення в Арктиці в рамках Арктичної ради. Ісландія розкритикувала Росію в ООН в 2020 році за незаконні порушення другою суверенітету і територіальної цілісності України [19].

Отже, три країни Фінляндія, Швеція та Ісландія не мають прямого виходу до Північного Льодовитого океану, тому не належать до п'ятірки регіональних акторів і не заявляють свої претензії на перерозподіл континентального шельфу. Але кожна з цих країн виступає за те, щоб не применшувати роль Арктичної ради, тобто, щоб всі питання, які стосуються Арктики вирішувались всіма державами, а не п'ятіркою «головних». Тому що відносини в Арктиці на думку цих держав, повинні будуватись на принципах рівності.

3.3 Геополітика КНР щодо Арктики

Кліматичні зміни в Арктичному регіоні, нові можливості для видобутку нафти, газу та інших ресурсів, а також можливість користування новими морськими транспортними шляхами привертає увагу провідних неарктичних держав світу. Серед них варто відзначити Китайську Народну Республіку, в якій серед національних інтересів вагоме місце займає налаштування співробітництва в Арктиці. Такий стратегічний інтерес до регіону викликаний зацікавленістю в ресурсах та освоєнню нових шляхів для переправлення товарів. Крім того, незважаючи на відсутність полярних кордонів, Китай бере активну участь в кліматичних дослідженнях та наукових експедиціях в Арктиці. Країна входить до списку 13 держав-спостерігачів в Арктичній раді. І як постійний член Ради Безпеки ООН КНР має важливу місію сприяння миру і безпеки у світі, в тому числі, в Арктичному регіоні.

Інтерес до Арктики розпочався з полярних експедицій і лише в 2007 році відбулось стратегічне формування китайської арктичної політики. До 2010 року КНР провела близько чотирьох арктичних місій, щоб з'ясувати економічні можливості на Півночі. Китайське керівництво сформувало концепцію, за якою Арктика не повинна бути власністю якоїсь держави, або групи держав, при цьому, арктичні води мають бути відкриті для всіх країн. Таку концепцію країна пояснює однією із статей Конвенції ООН з морського права про те, що Арктика є загальним надбанням всього людства. Разом з тим, Китай пропонує реформувати міжнародні інститути для формування сприятливішого нормативно-правового середовища. Це не дивно, тому що держава вже активно користується північними морськими шляхами і планує збільшити обсяги перевезення, до того ж Китай відіграє важливу роль в освоєнні родовищ нафти та газу, але на даний момент країна відсторонена від прийняття важливих рішень.

Сьогодні Китай намагається долучитися до діяльності регіональних структур Арктики та розвивати партнерські відносини з арктичними

державами. У 2018 році була оприлюднена «Біла книга про арктичну політику Китаю», основною ідеєю якої є створення та розвиток Полярного шовкового шляху, який є частиною програми «Один пояс, один шлях». В рамках такої програми Китай планує розвивати морські вантажоперевезення, створювати нові торговельні коридори, зміцнювати економічні відносини з країнами арктичного регіону. Держрада Китаю заявила, що використання Полярного шовкового шляху дозволить значно швидше доставити вантаж з Китаю в Європу. До того ж, морські перевезення Північним шляхом дозволять знизити вартість транспортування. Китайські вантажні судна вже здійснюють рейси Північним морським шляхом, але поки в зимовий період потрібна допомога криголамів. Але на думку китайських дослідників до 2030 року судна зможуть здійснювати перевезення без допомоги криголамів [28]. Тому, з огляду на те, що величезна частина морського шляху лежить в регіоні, на який Росія накладає свої права, Китай почав розвивати ділові зв'язки з РФ в даному напрямку.

Як заявлено в «Білій книзі Китаю» країна не приховує свій економічний інтерес до регіону, тому намагається співпрацювати з арктичними державами. КНР цікавить розробка родовищ мідних руд в Гренландії. Острів може також бути корисною базою для Північного полярного шляху. США мають військову базу на острові, тому глибоко стурбовані проникненням Китаю на цю територію [39]. Крім того Пекін цікавили придбання шахт для видобутку кварцу в Норвегії. Китайські компанії беруть участь у видобутку ресурсів в Канаді. Також серед арктичних держав, які співпрацюють з КНР у сфері видобутку корисних копалин зазначимо РФ, Данію, Ісландію. Ісландська влада надала китайським підприємства офіційний дозвіл на розвідку нафтових і газових родовищ. Ще в 2013 році Ісландія та КНР підписали Угоду про вільну торгівлю. Китайські інвестиції зростають з оглядом на стратегічну інфраструктуру: порти, аеропорти, підводні кабелі, супутниковий зв'язок. Свій перший полярний супутник Китай запустив в науково-дослідному центрі Норвегії. Арктичний регіон цікавий Китаю і своїми рибними ресурсами.

Співробітництво з Китаєм звичайно ж вигідне кожній з арктичних країн, але вже сьогодні держави стурбовані надмірною присутністю Піднебесної в регіоні, а особливо планам реорганізувати міжнародний порядок в Арктиці. Данія відхилила у 2016 році пропозицію китайської компанії купити покинуту військово-морську базу в Гренландії з питань безпеки. Ісландія, з якою Китай постійно зміцнює економічні зв'язки, наклала вето на спірний продаж ділянки площею 300 кв. км китайській компанії. У 2014 році Норвегія відмовилася продати ділянку площею 217 кв. км на острові Шпіцберген [22]. В усіх випадках країни висловили побоювання, що наміри китайців мають не економічний, а геополітичний план – створення плацдарму на арктичних територіях для подальшого «захоплення» Півночі. Норвезька служба безпеки у своєму звіті за 2020 рік назвала Китай та Росію найбільшою загрозою в регіоні. Вашингтон попереджає, що Китай може використовувати свою цивільну наукову присутність в Арктиці для посилення своєї військової присутності в майбутньому. Але все ж, держави прийматимуть китайські інвестиції та допомогу, доки вплив Пекіна в Арктиці не стане занадто великим, тобто небезпечним в економічному та політичному плані.

Росія є стратегічним партнером Китаю а Арктичному регіоні. У США дії Росії в Арктиці та проникнення туди Китаю розглядають як загрозу Заходу. Стратегія КНР в Арктиці наслідує китайську концепцію Північного шовкового шляху, яка, у свою чергу, є частиною ініціативи «Поясу та шляху». Китайський глобалізм, який підтримується колосальним економічним потенціалом, різко контрастує із сучасним російським великодержавством, який прагне закріпити і захистити свій статус у конкуренції з сильнішими гравцями. Проте РФ через західні економічні санкції не має іншого вибору як прийняти китайський капітал для створення та розвитку інфраструктури, необхідної для використання ресурсів Півночі. Після погіршення відносин із Заходом Кремль був змушений послабити обмеження на залучення китайських партнерів до російських енергетичних проєктів. Російські компанії «Роснефть» і «Газпром» домовилися про російсько-китайське співробітництво в морях Арктики.

Китайські компанії отримали контракти на модернізацію Архангельського морського порту та будівництво залізничної магістралі Біле море – Комі – Урал. Розвиток Північного морського шляху, крім того, створює умови для подальшого розвитку портів Північно-Східного Китаю. Тактика Пекіна полягає у поступовому просуванні своїх інтересів, ухиленні від гострих конфліктів, накопиченні ресурсів, очікуванні сприятливих умов. При цьому Китай, безперечно, використовує ситуацію, в яку потрапила Росія: геополітична самотність, та неможливість отримувати технології від традиційного джерела – країн Заходу. Доки взаємодія Москви і Пекіна в Арктиці відповідає інтересам обох країн і – необхідно підкреслити – не створює надмірної залежності Росії від Китаю, вона продовжуватиметься та розвиватиметься [43].

Отже, відносини між Росією з одного боку та чотирма західними арктичними державами з іншого залишаються напруженими на найближчу перспективу. Водночас Арктика досі не стала ще територією великої геополітичної гри. Суперечності між державами розкрилися повною мірою, але поки що їхня співпраця не зупинена повністю. Крім того, все ще переважає прагнення дипломатичного, а не силового вирішення проблем. В Арктиці російсько-західні відносини перебувають у проміжному стані між співпрацею та конфронтацією. Вектор, однак, спрямований у бік посилення суперництва. Ще однією проблемою, яка з'явилась за останні роки, є те, що Арктика стає занадто «тісною». Дедалі більше держав прагнуть закріпити свої інтереси на Півночі, аргументуючи це тим, що Арктика – це надбання всіх, тому проблеми регіону повинні вирішувати всі, як і користуватися вільно його перевагами. До найбільш активних таких держав відносять Китай та Євросоюз загалом. Незважаючи на те, що відносини між Росією та США, та США і Китаєм характеризуються посилюваною ворожістю, відносини Росії та Китаю, навпаки, демонструють дедалі більше зближення. Але кожна країна діє виходячи з власних інтересів. В Арктиці взаємодія Китаю та Росії має виключно економічний характер: енергетика та інфраструктурні проєкти. РФ підходить до

розвитку відносин із Китаєм загалом і у Арктиці дуже обережно, прагнучи захистити свій суверенітет.

ВИСНОВКИ

Проведене в кваліфікаційній роботі дослідження дозволяє зробити низку узагальнень та висновків:

Аналіз історіографії засвідчив, що даним питанням все частіше цікавляться науковці як вітчизняні, так і зарубіжні. Тому інформації для комплексного дослідження проблеми є достатньо. Відповідно, аналіз джерельної бази показав, що вона є достатньою та достовірною, її надійність забезпечена великою кількістю першоджерел.

Міжнародно-правова база розвитку міжнародних відносин в Арктиці розглянута в повній мірі. Міжнародні відносини в Арктиці базуються на основних нормах міжнародного законодавства (Конвенції ООН), нормах національних законодавств арктичних держав та міжнародних договорах.

Досліджено вплив глобального потепління в Арктиці. Кліматичні зміни змушують світ реагувати на нові непрості виклики у світі та Арктиці, але в даному регіоні це відкриває також і нові економічні можливості.

Проаналізовано діяльність Російської Федерації в Арктиці. Росія прагне розвивати в регіоні розробку вуглеводнів та контролювати роботу Північного морського шляху. В сучасних умовах основним партнером в цій діяльності виступає Китай.

Прослідковано політику інших арктичних держав: США, Канади, Данії, Норвегії, Фінляндії, Швеції та Ісландії в умовах сучасних викликів в регіоні.

Визначено основні поля зіткнення арктичних держав. Було з'ясовано, що кожна з арктичних держав має та намагається захищати власні національні інтереси в Арктиці. В дослідженні визначено, що інтереси держав розходяться в питаннях поділу континентального шельфу, відповідно в можливостях розробки нафтових та газових родовищ, та в питаннях контролю Північного морського шляху.

Таким чином, завдання було вирішено в повному обсязі. Тому на підставі проведеного дослідження можна зробити наступні висновки.

Арктика – територія на північ від Полярного кола, займає площу близько 21 тис. км кв. з населенням близько 4 мільйонів. Лише вісім країн володіють цими територіями: США, Росія, Канада, Норвегія, Данія, Фінляндія, Швеція та Ісландія. Історично склався поділ території за концепцією секторів. Тобто, верхньою точкою сектору є Північний полюс, а нижньою – сухопутний кордон держави. Весь морський простір, який входить в межі сектору належав певній державі. Але з прийняттям Конвенції ООН з морського права 1982 р. простір контрольований державами змінився. Арктичним країнам належить виключна економічна зона (200 морських миль) з можливістю продовження континентального шельфу, якщо держава зможе довести, що геологія шельфу є продовженням материка. Хоча й зараз Росія та Канада прагнуть залишити «секторальну» концепцію. Далі від континентального шельфу – зона відкритого моря – територія, вільна для судноплавства, наукової діяльності для всіх країн світу. Міжнародно-правовий режим Арктики базується на нормах міжнародного права, міжнародних договорах, та нормах національного права арктичних держав.

Арктичний регіон є досить вигідний для розвитку економічної діяльності з декількох причин. По-перше, в Арктиці містяться значні родовища природних ресурсів: 10-13 % нерозвіданих запасів світової нафти та 30 % – газу. Окрім цього, регіон багатий на запаси нікелю, вугілля, фосфатів, дорогоцінних металів, урану. Жодна з держав не відмовиться від можливості розробки таких родовищ.

По-друге, вигідне географічне розташування. Арктика – це регіон великих транзитивних можливостей. Найближчим часом вона може стати важливою морською транспортною артерією, альтернативою Суецькому каналу. Північний морський шлях дозволить скоротити тривалість та вартість перевезень між Азією та Європою і Америкою. Тому цим морським шляхом вже зацікавились багато держав з огляду на чималі прибутки.

По-третє, Арктика цікава ще своїми запасами рибних ресурсів. Промислове рибальство досить добре розвинене в цьому регіоні. А також, в сучасних умовах починає розвиватись туризм. Добре розвинена наукова діяльність в Арктиці. Арктичні держави володіють полярними станціями, досліджують територію, морське дно, природу, клімат регіону і обмінюються цими даними.

З кожним роком все відчутнішою стає зміна клімату і цим стурбовані більшість країн світу. В Арктиці потепління проходить в кілька разів швидше, ніж в будь-якому іншому регіоні. Тому, стурбованість країн непередбачуваними природними наслідками через глобальне потепління, змушує держави вести діалог в даному напрямку. Протидія зміні клімату в Арктиці являється чи не єдиним питанням, стосовно якого заяви та інтереси арктичних країн збігаються. Кожна з цих країн у своїй національній стратегії в Арктиці проголошує, що необхідно вести співпрацю зі збереження навколишнього середовища та працювати в напрямку сталого розвитку. Відповідно до Стратегій держав, зміна клімату є однією з найважливіших проблем, з якою стикнулось людство. Тому ще в 1996 р. було створено міжнародний форум – Арктична рада – для співпраці у сфері охорони навколишнього середовища. Сьогодні Арктична рада займається великим колом питань, від екологічних та кліматичних до пошукових операцій та науково-дослідної роботи. До того ж до кола Арктичної ради, окрім постійних її членів долучаються ще й постійні спостерігачі (такі як Китай, Німеччина, Японія, та інші), які також зацікавлені у вирішенні складних питань Арктики. Питаннями безпеки в Арктичній раді не займаються.

Раніше суворі погодні умови не дозволяли використовувати ресурси Арктики, це було не вигідно. Але зі зміною клімату ситуація змінилась. Танення льоду відкриває нові можливості для економічної діяльності в регіоні, чим держави вдало користуються. Відповідно, вони проявляють свій інтерес до нових перспектив та згадують минулі претензії щодо територій. Тому Арктика стає конфліктогенним регіоном.

Росія, Канада та Данія наразі висувують претензії стосовно продовження континентального шельфу. Росія заявляє, що хребет Ломоносова та Менделєєва є продовженням Євразії, Канада вважає, що це продовження Канадського Арктичного архіпелагу. Данія першою розпочала дослідження геології континентального шельфу і заявляє, що хребет Ломоносова є продовженням острова Гренландія. Наразі цим питанням займається Комісія ООН, якій доведеться вирішити це непросте завдання. Якщо Комісія вирішить питання на користь однієї з країн, її континентальний шельф буде продовжено, а отже відкриється доступ до нових родовищ.

Ще однією точкою зіткнення є Північний морський шлях. Значні площі Північного Льодовитого океану звільняються від крижаного покриву і це дає можливість розвивати судноплавство в даному регіоні. Для кожної арктичної держави Північний морський шлях є важливим. Але Росія заявляє на свої виключні права на морський шлях, оскільки він проходить вздовж її північного кордону, тобто в її «секторі» впливу. Тому Москва бореться не лише за шельф Північного Льодовитого океану, а й за контроль над Північним морським шляхом. Зовсім іншої думки такі держави як США, Данія, Норвегія, і навіть інші неарктичні країни, які також прагнуть використовувати цю морську артерію. Вони, а особливо США, заявляють, що Північний морський шлях має бути відкритим для всіх, тобто, йому потрібно надати правовий статус відкритого моря. Канада ж не розділяє таку думку і також заявляє про свій суверенітет над Північно-Західним проходом, який пролягає вздовж Канадського Арктичного архіпелагу. Росія перейшла від заяв до дій. У 2019 році Москва оголосила про новий порядок проходження морським шляхом. І згідно з новими вимогами, всі кораблі, включаючи військові повинні повідомляти про проходження морським шляхом, а також повідомляти всі дані про корабель та командування. І з метою безпеки Росія надає свого лоцмана. Такі порядки одразу ж були засуджені зі сторони інших зацікавлених держав, в тому числі й арктичних. Північний морський шлях не функціонує ще в повній мірі, оскільки недостатньо розвинена інфраструктура в регіоні, немає

достатньої кількості портів, які б функціонували круглодобово. Погодні умови можуть змінюватись, тому ще може бути потреба в криголамах. Найбільше морським шляхом користується Росія, але останнім часом все більшої популярності він набуває для Китаю.

Як вже згадувалось, ресурсний потенціал Арктики великий. Тому арктичні держави намагаються співпрацювати для розробки та дослідження родовищ, наукової діяльності і взаємовигідного прибутку. РФ також була залучена в цю діяльність, але через свою агресивну політику у світі та в Арктиці Москві доводиться шукати інших партнерів для освоєння родовищ. Як відомо, без новітніх технологій це майже не можливо, тому одним з найбільших партнерів виступає, знову ж таки, Китай, який зацікавлений в енергоресурсах. Тобто в освоєнні нових родовищ арктичні країни звели до мінімуму співпрацю з РФ. Співробітництво, в основному, залишається в екологічній сфері.

І ще однією точкою зіткнення є нарощення військової присутності в Арктиці як зі сторони Росії, так і зі сторони країн-членів Північноатлантичного договору. Арктика стала зоною нарощення військової сили ще за часів холодної війни, коли радянська сторона почала стрімкими темпами посилювати флот з Півночі. І СРСР, і Сполучені Штати в силу географічного положення та існуючих на той час технологій розміщували потужну зброю в арктичному регіоні або поруч з ним. Але із закінченням холодної війни сторони домовились про скорочення багатьох ядерних стратегічних сил, розгортання звичайних збройних сил в регіоні. Це дало можливість налагодити діалог для вирішення нагальних проблем Арктики, але не на довго. З появою нових можливостей в регіоні держави, особливо Росія, намагаються захистити свою територію і інтереси. Тому за останні роки ми спостерігаємо нову хвилю мілітаризації. Росія налагоджує інфраструктуру для нової техніки та посилює свої північні кордони. В той час як союзники Альянсу проводять масштабні військові навчання та розмішують свої бази близько до російського кордону. Сторони заявляють лише про захист кордонів і відкидають можливість військового

втручання зі своєї сторони. Але факт залишається фактом, Арктика стає зоною мілітаризації.

За довгі роки діяльності в Арктиці, цей регіон набув багато проблем, шляхи вирішення яких мусить шукати теперішнє покоління. Зміна клімату має як негативні, так і позитивні наслідки для діяльності в регіоні. Промислова діяльність всіх арктичних держав завдала тяжкої шкоди навколишньому середовищу та екосистемі Арктики. А з огляду на теперішні події в регіоні, можна сказати, що боротьба за Арктику продовжиться, не дивлячись на вже заподіяні втрати.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авхадеев В. Р. Многосторонние международные соглашения, регулирующие правовой режим Арктики. *Журнал российского права* №2. 2016. С. 135-143.
2. Аксьонов П. Арктика – зона потенциальных конфликтов? URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/04/150421_arctic_russia_conflict_zone_vs.
3. Американские морские пехотинцы учатся воевать в условиях Заполярья. 2021. URL: <https://www.mk.ru/politics/2021/06/08/voennyy-ekspert-predrek-poyavlenie-baz-nato-v-arktike.html>.
4. Арктическая политика России: международные аспекты. Апр. междунар. науч. конф. по проблемам развития экономики и общества. *Национальный исследовательский университет «Высшая школа экономики»*. 2021. С. 56.
5. Арктична політика Канади: кленовий листок на полярній кризі. Adastra. 2019. URL: <https://adastra.org.ua/blog/arktichna-politika-kanadi-klenovij-listok-na-polyarnij-krizi>.
6. Арктична політика Норвегії. 2019. URL: <https://adastra.org.ua/blog/arktichna-politika-norvegiyi>.
7. Арктична політика Фінляндії. 2019. URL: <https://adastra.org.ua/blog/arktichna-politika-finlyandiyi>.
8. Арктична рада вперше не змогла прийняти підсумкову декларацію. 2019. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1798692-arktichniy-rada-vpershe-ne-zmig-priynyati-pidsumkovu-deklaratsiyu>.
9. Баранник, А. Арктика как важный геостратегический регион столкновения национальных интересов ведущих зарубежных стран. *Зарубежное военное обозрение*. 2009. С. 3-11. URL: <http://pentagonus.ru/publ/19-1-0-1047>

10. Блінкен в Ісландії: ми дамо відповідь у разі агресивних дій РФ проти наших інтересів. *Голос Америки*. 2021. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/us-blinken-russia-arctic-claims/5895114.html>.
11. Богуславская А. Арктика: борьба за ресурсы и влияние. 2019. URL: <https://www.dw.com/ru/>
12. Гарькавченко К. Територіально-політичний поділ світу у 90-х рр. ХХ – початку ХХІ століття: боротьба за Арктику. : дис. канд. іст. наук : 07. 00. 02 / Гарькавченко К. – Старобільськ, 2017. – 196 с.
13. Декларація про заснування Арктичної ради. 1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_108#Text.
14. Євросоюз обмежує Росію в Арктиці. 2021. URL: https://lb.ua/world/2021/11/22/499149_ievrosoyuz_obmezhuie_rosiyu_arktitsi.html
15. Єлезаров О. Особливість правового режиму морських просторів Арктики. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. С. 212–215.
16. Заблоцький В. Російська присутність і амбіції в Арктиці. *Defense Express*. 2021. URL: [https://defence ua.com/army_and_war/rosijska_prisutnist_i_ambitsiji_v_arktitsi_ch2-4507.html](https://defence.ua.com/army_and_war/rosijska_prisutnist_i_ambitsiji_v_arktitsi_ch2-4507.html).
17. Замікула М. Мілітаризація Арктики як проблема міжнародної безпеки. *Національний інститут стратегічних досліджень*. Аналітична записка. 2017. С. 18.
18. История освоения российской Арктики. Форум «Арктика – территория диалога». – 2019. – URL: <https://tass.ru/info/6311508>.
19. Ісландія розкритикувала Росію в ООН. *Укрінформ*. 2020. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3110324-islandia-rozkritikuvala-rosiu-v-oon.html>.
20. Канадське військове судно вперше обігнуло країну з півночі. *Укрінформ*. 2021. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3325841-kanadske-vijskove-sudno-vperse-obignulo-krainu-z-pivnoci.html>.
21. Конвенція Організації Об'єдинених Націй по морському праву. 1999. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_057#Text.

22. Кошовий С. Арктичний курс Китаю: науковий та практичний аспект. Українська асоціація китаєзнавців. 2018. URL: <https://sinologist.com.ua/koshovuj-s-arktychnyj-kurs-kytayu-naukovyj-tapraktychnyj-aspekt/>.
23. Кречетников А. Арктика: от «холодной войны» к любовному разделу. 2010. URL: https://www.bbc.com/russian/international/2010/09/100921_arctic_analysis.
24. Куватов В. И. Потенциал Северного морского пути арктической зоны России. Факторы и стратегия развития. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/potentsial-severnogo-morskogo-puti-arkticheskoy-zony-rossii-factory-i-strategiya-razvitiya>
25. Лабецкая К. Как не разбудить дремлющий конфликтоген Арктики. 2021. URL: https://www.ng.ru/vision/2020-11-19/6_8019_vision.html.
26. Лоренс П. Данія визнала ситуацію навколо Гренландії головною загрозою національній безпеці. *BBC*. 2019. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-50623255>.
27. Мезенцев О. Вікно в Арктику: нариси зовнішньої і внутрішньої політики Росії в регіоні. *Аналітичний центр ADASTRA*. 2020. URL: <https://adastra.org.ua/blog/vikno-v-arktiku-narisi-zovnishnoyi-i-vnutrishnoyi-politiki-rosiyi-v-regioni>.
28. Навіщо Китай планує розвивати морські вантажоперевезення в Арктиці. *Куйавіа*. URL: <https://www.cargo-ukraine.com/uk/kitaj-rozvivati-morski-vantazhoperevezennya/>.
29. Нариси арктичної політики США в XXI столітті. *Adastra*. 2019. URL: <https://adastra.org.ua/blog/narisi-arktichnoyi-politiki-ssha-v-hhi-stolitti>.
30. Нуукская декларация об окружающейс реде и развитии в Арктике. 1993. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_556#Text.
31. Основы государственной политики Российской Федерации в Арктике на период до 2020 года и дальнейшую перспективу (утв. Президентом РФ 18 сентября 2008 г. N Пр-1969). *Российская газета*. 2009. 27.03. № 4877.

32. Павко Я. Концепція «Полярних»: Сутність, етапи і тенденції формування, правова аргументація. *Вісник Львівського університету*. 2016. №38. – С. 253–267.

33. Панчак О. Арктична політика Данії: лідерські амбіції та гренландське питання. *Adastra*. 2021. URL: <https://adastra.org.ua/blog/arktichna-politika-daniyi-liderski-ambiciyi-ta-grenlandske-pitannya>.

34. Постановление об объявлении территорией Союза ССР земель и островов, расположенных в Северном Ледовитом океане. 1926. URL: <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ESU&n=8470#iSV2N1SItJFzIE42>.

35. Ребкало М. Актуальні аспекти міжнародно-правового статусу Арктики та заходи щодо його стабілізації. *Міжнародне право; порівняльне правознавство*. 2020. №1. С. 110–113.

36. Російський прапор на морському дні Північного полюса: Москва хоче власності. 2007. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/967577.html>.

37. Російські війська в Арктиці: боротьба за ресурси. *Укрінформ*. 2021. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3226009-rosijski-vijska-v-arktici-borotba-za-resursi.html>.

38. Росія блокує надання Євросоюзу статусу спостерігача в Арктичній раді. *Укрінформ*. 2021. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3332694-rosia-blokue-nadanna-evrosouzu-statusu-sposterigaca-v-arktichnij-radi.html>.

39. Сімпсон Д. Як Гренландія може стати базою Китаю в Арктиці? *BBC*. 2018. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-46659425>.

40. Стратегия защиты окружающей среды Арктики. 1991. URL: <https://docs.cntd.ru/document/1902061>.

41. США выступают против милитаризации Арктики. *Голос Америки*. 2021. URL: <https://www.golosameriki.com/a/blinken-arctic-council-russia/5895389.html>.

42. Тамицкий А. Государственная политика современной России в Арктике: этапы, приоритеты и некоторые итоги. *Арктика и Север*. 2012. № 6. –

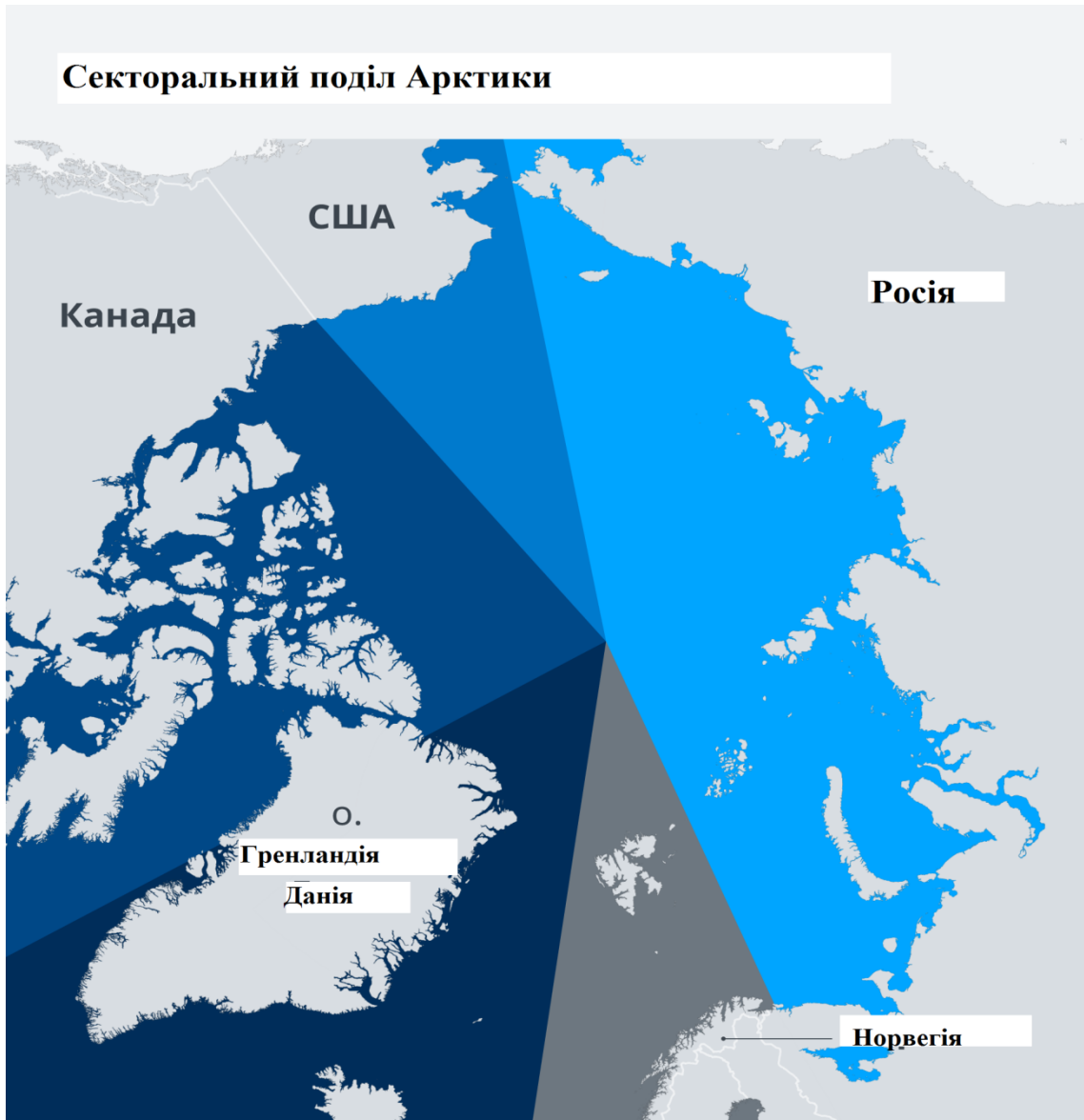
- С. 1–8. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/gosudarstvennaya-politika-sovremennoy-rossii-v-arktike-etapy-prioritety-i-nekotorye-itogi/viewer>
43. Тренін Д. Россия и Китай в Арктике: сотрудничество, соперничество и последствия для евразийской безопасности. 2020. URL: <https://carnegie.ru/commentary/81384>.
44. Федеральный закон от 19.06.1996 № 78-ФЗ (ред. от 02.01.2000) «Об основах государственного регулирования социально – экономического развития Севера Российской Федерации». URL: http://www.onsultant.ru/document/cons_doc_LAW_12023/
45. Человеческое лицо Арктики. 2017. URL: <https://oaarchive.arctic-council.org/bitstream/handle/11374/1940/SDWGRussianFinal.pdf?sequence=7&isAllowed=y>.
46. Шейко Ю. Найбільші навчання НАТО: до яких загроз готується Альянс? 2018. URL: <https://www.dw.com/uk/%>
47. Яшна Н. Міжнародно-правовий режим Арктики в умовах геополітичного суперництва країн у даному регіоні. *Вісник Дніпропетровського університету №4*.2015.С. 61–65.
48. About the Arctic Council. URL: <https://arctic-council.org/about/>.
49. Arctic peoples. URL: <https://arctic-council.org/explore/topics/arctic-peoples/>.
50. Arctic summer sea ice second lowest on record. 2020. URL:<https://news.yahoo.com/arctic-summer-sea-ice-second-181327661.html?guccounter=1&guce-referrer>
51. Arktika 2007: Closed hydrospace walk. URL: <https://arctic.ru/analitic/20150826/148239.html>
52. Axworthy T. S. The Arctic Council is the best way for Canada to resolve its territorial disputes. 2013. September, 24. – p. 7.
53. Canada needs an Arctic defences strategy as Russia, China eye the north. Global news. 2020. URL: <https://globalnews.ca/news/7355425/canada-arctic-defence/>.

54. Climate Change in the Arctic. National snow and ice data center. – 2020. URL: https://nsidc.org/cryosphere/arctic-meteorology/climate_change.html.
55. Huebert R. A new Cold War in the Arctic? 2019. URL: <https://arcticyearbook.com/arctic-yearbook/2019/2019-commentaries/325-a-new-cold-war-in-the-arctic-the-old-one-never-ended>.
56. Lindsey R. Climate Change: Arctic sea ice summer minimum. – 2021. – URL: <https://www.climate.gov/news-features/understanding-climate/climate-change-arctic-sea-ice-summer-minimum>.
57. Menshikova M. The Arctic during World War II: Three polar station spring victory closer. URL: <https://arctic.ru/infographics/20190621/864748.html>.
58. Ottawa Declaration (1996) URL: <https://oaarchive.arctic-council.org/handle/11374/85>(accessdate: 14.06.2015).
59. Regaining Arctic Dominance. Headquarters, *Department of the Army*. 2021. C. 48.
60. Russell B. A. The Arctic Environmental Protection Strategy; the New Arctic Council. URL: <http://arcticcircle.uconn.edu/NatResources/Policy/uspolicy1.html>(accessdate: 09.10.2015).
61. Savage L. Ch. Why everyone wants a piece of the Arctic. Rogers Digital Media. 2013. May 13. P. 5.
62. Sutton H. I. Satellite Photos Suggest Russia Sent Trained Dolphins To War In Syria. *Forbes*. 2020. URL: <https://www.forbes.com/sites/hisutton/2020/07/19/evidence-that-russia-sent-trained-dolphins-to-war-in-syria/#1d4ced674cb4>.
63. The Arctic; Global Warming. URL: <https://www.greenpeace.org/usa/arctic/issues/global-warming/>.
64. The future of Arctic populations. Annual report. (2017). URL: <https://ar17.iiasa.ac.at/arctic-populations/>.
65. The Growing Importance of the Arctic Council. *World view*. – 2013. – URL: <https://worldview.stratfor.com/article/growing-importance-arctic-council>.

ДОДАТКИ

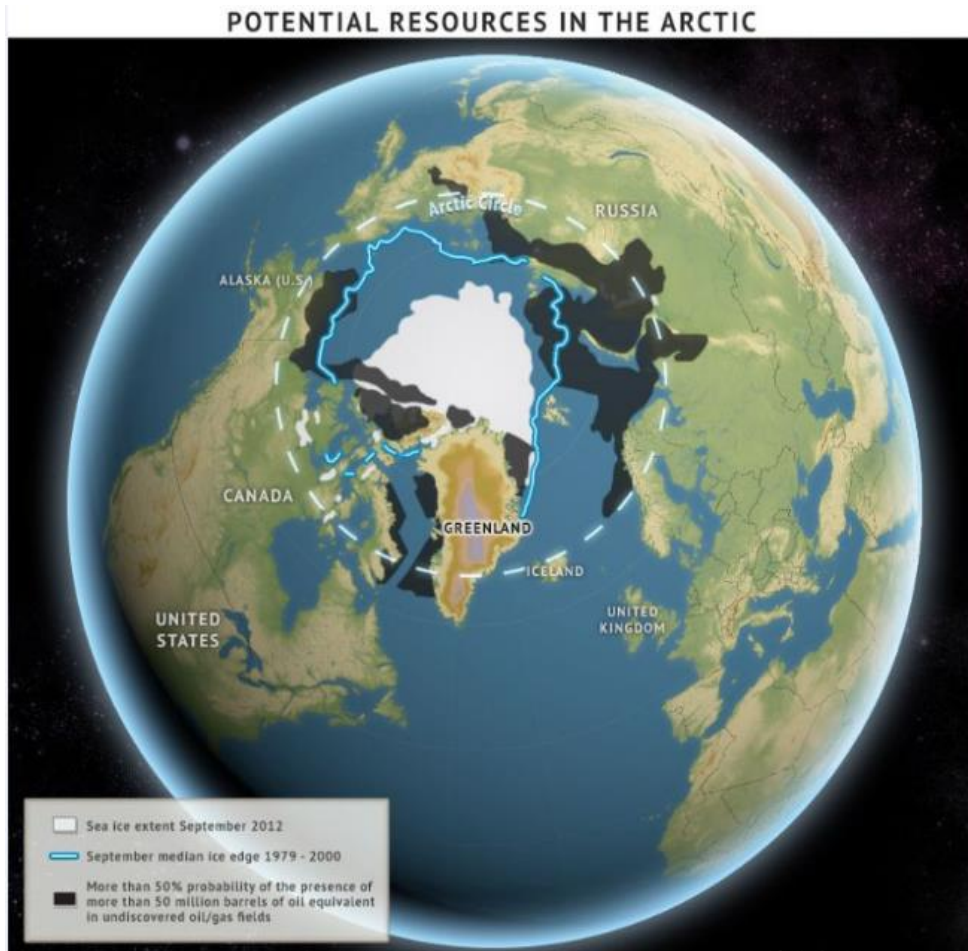
Додаток А

Рис. Д 1.1 Приклад секторального поділу Арктики

Додаток Б

Рис. Д 1.1 Карта потенційних ресурсів в Арктиці

Додаток В

Рис. Д 2.2 Потенційні морські шляхи в Арктиці

